

EK
KE

2023

Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα

World Internet Project

Τελική Έκθεση

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
2023

Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα

ΤΕΛΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

Φεβρουάριος 2023

Με την υποστήριξη της Ειδικής Γραμματείας Μακροπρόθεσμου Σχεδιασμού

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Προεδρία της Κυβέρνησης
Ειδική Γραμματεία Μακροπρόθεσμου Σχεδιασμού

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Χαράλαμπος Τσέκερης, Κύριος Ερευνητής ΕΚΚΕ, Επισκ. Καθηγητής ΕΚΠΑ, Επικεφαλής Έρευνας και Συντονιστής του World Internet Project στην Ελλάδα

Νίκος Δεμερτζής, Καθηγητής ΕΚΠΑ, Εκπρόσωπος του World Internet Project στην Ελλάδα και την Κύπρο

Γιώργος Παπαδούδης, Κύριος Ερευνητής ΕΚΚΕ

Απόστολος Λιναρδής, Διευθυντής Ερευνών ΕΚΚΕ

Κατερίνα Μανδενάκη, Υπ. Δρ Τμ. ΕΜΜΕ ΕΚΠΑ

Επαμεινώνδας Χριστοφιλόπουλος, Κάτοχος της Έδρας UNESCO on Futures Research (ITE)

Προτεινόμενος τρόπος παραπομπής: Τσέκερης, Χ., Δεμερτζής, Ν., Παπαδούδης, Γ., Λιναρδής, Α., Μανδενάκη, Κ., & Χριστοφιλόπουλος, Ε. (2023). *Το διαδίκτυο στην Ελλάδα: Το 4ο κύμα του World Internet Project Greece*. Αθήνα: ΕΚΚΕ & Ειδική Γραμματεία Μακροπρόθεσμου Σχεδιασμού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ.....	1
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΓΕΝΙΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ	9
ΨΗΦΙΑΚΟ ΧΑΣΜΑ, ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ.....	14
ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ, ΙΔΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ.....	20
ΠΛΑΤΦΟΡΜΕΣ, ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΙ, ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ.....	35
ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΠΡΟΟΡΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	42
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	45

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) τοποθετεί στο επίκεντρο της επιστημονικής ανάλυσης τις ραγδαίες κοινωνιοτεχνολογικές εξελίξεις, με στόχο να προσδώσει ώθηση στη χάραξη ψηφιακών πολιτικών βάσει τεκμηρίων και να ανταποκριθεί στην ανάγκη για αξιόπιστη, συγκριτική και μελλοντοστραφή γνώση σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου, έχει αναλάβει από το 2015 την πρωτοβουλία να διεξαγάγει μεγάλης κλίμακας έρευνα με κύριο πεδίο μελέτης την καταγραφή της διείσδυσης και των πολλαπλών επιδράσεων του διαδικτύου και υποδομών του στην ελληνική κοινωνία. Συγκεκριμένα, η εμπειρική δειγματοληπτική έρευνα *World Internet Project Greece (WIP-GR)* υλοποιείται από το ΕΚΚΕ και εντάσσεται στη σύμπραξη *World Internet Project (WIP)*, μια διεθνή σύμπραξη πανεπιστημίων και ερευνητικών κέντρων που αποτελείται από περισσότερες από 30 χώρες διαφορετικών ηπείρων. Πρόκειται για ένα διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα που ξεκίνησε το 1999 και διευθύνεται από το *Annenberg School Center for the Digital Future* του Πανεπιστημίου της Νότιας Καλιφόρνιας (ΗΠΑ), υπό τον Καθηγητή *Jeff Cole*. Στην έκθεση αυτή παρουσιάζονται τα περιεχόμενα του τελευταίου κύματος του *World Internet Project Greece (Φθινόπωρο-Χειμώνας 2022)*, που αφορούν στην ανάδειξη κρίσιμων ζητημάτων του «ελληνικού διαδικτύου», όπως το ψηφιακό χάσμα, οι χρήσεις και η πληροφοριακή/ψυχαγωγική αξία του διαδικτύου, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι αλγόριθμοι της Τεχνητής Νοημοσύνης, το μέλλον της ιδιωτικότητας και το μέλλον της εργασίας, καθώς και ο βαθμός αξιοπιστίας, ελευθερίας της έκφρασης, πολιτικής επάρκειας, θυματοποίησης και παραβίασης της ιδιωτικότητας. Η έκθεση φιλοδοξεί σε μια επιστημονικά ελέγξιμη, σύνδετη και μελλοντοεστιασμένη θεώρηση όψεων της πολύπλοκης διαδικασίας ψηφιακού μετασχηματισμού της χώρας μας, καταλήγοντας σε συγκεκριμένες συστάσεις προορατικής ψηφιακής πολιτικής.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ελληνικό διαδίκτυο

Είναι πλέον δεδομένο ότι ζούμε στις παρυφές της 4ης βιομηχανικής επανάστασης (Industry 4.0) και στη νέα ψηφιακή φάση της παγκοσμιοποίησης (Globalization 4.0). Στο πλαίσιο αυτό, οι ψηφιακές τεχνολογίες, ως μια σύγχρονη μεγα-τάση, εξελίσσονται και διαχέονται ταχύτερα, διαταράσσοντας ριζικά την πολιτική, την οικονομία, την αγορά εργασίας, την ίδια την κοινωνία και τη θέση του πολίτη σε αυτήν.¹ Το παγκόσμιο φαινόμενο της πανδημίας Covid-19, που επανειλημμένως χαρακτηρίστηκε ως «ψηφιακή πανδημία»,² προσέδωσε τεράστια ώθηση στο διαδίκτυο, στο ψηφιακό «Δίκτυο των Δικτύων», ή «Σύστημα των Συστημάτων», άρα και στη σχέση της παραγωγής γνώσης με τις δημόσιες μορφές οργάνωσής της.

Όσον αφορά στην ανάπτυξη του διαδικτύου, η Ελλάδα δεν θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση. Στη χώρα μας, η πανδημία εν τωις πράγμασι λειτούργησε ως επιταχυντής και πολλαπλασιαστής της ψηφιοποίησης των δημόσιων υπηρεσιών, ενώ μέσω της Ψηφιακής Πύλης του Δημοσίου (www.gov.gr) τέθηκαν γερά θεμέλια για τον συνολικό ψηφιακό μετασχηματισμό της δημόσιας διοίκησης, ο οποίος, βεβαίως, έχει μακρά ακόμη πορεία να διανύσει (όπως και ο ψηφιακός μετασχηματισμός του παραγωγικού και εμπορικού ιστού).³ Όμως δεν πρέπει να θεωρείται αυτονόητο ότι ο μετασχηματισμός αυτός είναι πάντοτε επωφελής, στον βαθμό που οι τρέχουσες αλλαγές δεν μεταφράζονται σε προσαρμοστικότητα. Ούτε ότι αυτόματα συνεπάγεται δομικό ή νοοτροπιακό εκσυγχρονισμό. Άλλωστε, νεωτερικά στοιχεία, όπως η τεχνολογία, ενίοτε τροφοδοτούν και ενισχύουν παραδοσιακές και παρωχημένες δομές, στο πλαίσιο μιας δυναμικής πολιτικο-πολιτισμικής διαδικασίας «ανεστραμμένου συγκρητισμού», όπου η συνάρθρωση παράδοσης και εκσυγχρονισμού ευνοεί την πρώτη παρά τον δεύτερο κατά την εξαρτημένη διαδρομή μιας χώρας προς τη δική της νεωτερικότητα.

Οι πολιτισμικές αυτές διαδικασίες διαμορφώνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του διαδικτύου της κάθε κοινωνίας. Εν προκειμένω, το *ελληνικό διαδίκτυο* είναι ένα από τα *πολλά* διαδίκτυα, τα οποία, σε πλανητικό επίπεδο, εξελίσσονται και μεταλλάσσονται συνεχώς μαζί με δυναμικές κοινωνικοπολιτικές διεργασίες και μέσα από συγκρούσεις, αντιφάσεις, διεκδικήσεις, συμφέροντα και επιθυμίες. Πιο συγκεκριμένα, το 2019, η έρευνα του ΕΚΚΕ για το ελληνικό διαδίκτυο⁴ κατέδειξε ιδιοσυγκρασιακές διακινδυνεύσεις, αδυναμίες και ευαλωτότητες, μια ψηφιακή κοινωνία που πράγματι φάνηκε απροετοίμαστη αλλά, ταυτόχρονα, κέρδισε βαθμούς ανθεκτικότητας, ερχόμενη αντιμέτωπη με την πανδημία.

¹ <https://foresight.gov.gr/studies/Megatrends-2040-metavlitotita-avevaiotita-epinoitikotita/>

² <https://ejournals.publishing.ekt.gr/index.php/homvir/article/view/25445>

³ Σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση του Εθνικού Συμβουλίου Παραγωγικότητας για το έτος 2022, η Ελλάδα συνέχισε να βελτιώνεται σε όρους ψηφιοποίησης. Χρειάζεται, όμως, να αυξήσει τον αριθμό των εταιρειών που παρέχουν εκπαίδευση στις ΤΠΕ, τη σταθερή κάλυψη σε δίκτυα πολύ υψηλής χωρητικότητας (VHCN), την κάλυψη οπτικών ινών στις εγκαταστάσεις, τον αριθμό των μικρομεσαίων επιχειρήσεων με τουλάχιστον ένα βασικό επίπεδο ψηφιακής έντασης, τον αριθμό των εταιρειών που χρησιμοποιούν τις τεχνολογίες υπολογιστικού νέφους (cloud computing), τις ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες για επιχειρήσεις και πολίτες, και τον αριθμό των προσυμπληρωμένων εντύπων. Βλ. <https://www.kepe.gr/index.php/en/research/recent-publications/national-productivity-board/item/3212-national-productivity-board-annual-report-2022.html>

⁴ <https://www.dianeosis.org/2020/06/oi-ellines-kai-to-internet/>

Ειδικότερα την τελευταία τριετία, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η επιδίωξη της ανθεκτικότητας συνδέθηκε στενά με την ανάπτυξη της *στρατηγικής προόρασης* (strategic foresight),⁵ δηλαδή μιας συστηματικής, συμμετοχικής και διεπιστημονικής προσέγγισης στην εξερεύνηση του μεσοπρόθεσμου και μακροπρόθεσμου μέλλοντος. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, που αποκτά ιδιαίτερη πρακτική αξία εν μέσω παγκόσμιων αλληλεξαρτώμενων κινδύνων⁶ και μιας αναδυόμενης «πολυκρίσης» (Davies & Hobson 2022), σημασία έχει η *δυναμική* ενός φαινομένου, όπως το διαδίκτυο, δηλαδή η εξέλιξή του μέσα στον χρόνο και τον χώρο (τα παγκόσμια δίκτυα). Με άλλα λόγια, η ανάπτυξη και χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών λαμβάνει χώρα σε ένα ιστορικό συνεχές και σε ένα δικτυωτό περιβάλλον διαρκούς διασύνδεσης και αλληλεπίδρασης. Επομένως, πρέπει να βλέπουμε την τεχνολογική πρόοδο της χώρας μας όχι μεμονωμένα και αποσπασματικά, αλλά πάντοτε σε σύγκριση με αυτήν των άλλων.

Υπό αυτό το πρίσμα, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) παρακολουθεί συνεχώς τις διεθνείς κοινωνιοτεχνολογικές εξελίξεις, με στόχο να προσδώσει ώθηση στη χάραξη ψηφιακών πολιτικών βάσει τεκμηρίων και να ανταποκριθεί στην ανάγκη για αξιόπιστη, συγκριτική και μελλοντοστραφή γνώση σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα. Ως εκ τούτου, έχει αναλάβει από το 2015 την πρωτοβουλία να διεξαγάγει μεγάλης κλίμακας έρευνα με κύριο πεδίο μελέτης την καταγραφή της διείσδυσης και των πολλαπλών επιδράσεων των διαδικτυακών υποδομών στην ελληνική κοινωνία. Συγκεκριμένα, η εμπειρική δειγματοληπτική έρευνα World Internet Project Greece (WIP-GR) υλοποιείται από το ΕΚΚΕ και εντάσσεται στη σύμπραξη World Internet Project (WIP), μια διεθνή σύμπραξη πανεπιστημίων και ερευνητικών κέντρων που αποτελείται από περισσότερες από 30 χώρες διαφορετικών ηπείρων.⁷ Πρόκειται για ένα διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα που ξεκίνησε το 1999 και διευθύνεται από το Annenberg School Center for the Digital Future του Πανεπιστημίου της Νότιας Καλιφόρνιας (ΗΠΑ), υπό τον Καθηγητή Jeff Cole. Βασικός στόχος του WIP-GR είναι η ανάδειξη κρίσιμων ζητημάτων που σχετίζονται με τις ποικίλες χρήσεις του διαδικτύου στην Ελλάδα, το ψηφιακό χάσμα, την πληροφοριακή και ψυχαγωγική αξία του διαδικτύου, καθώς και τη συστηματική εξέταση παραμέτρων όπως ο βαθμός αξιοπιστίας, πολιτικής επάρκειας, θυματοποίησης και παραβίασης της ιδιωτικότητας, ο βαθμός ελευθερίας της έκφρασης, κ.ο.κ..

Η παρούσα μελέτη αφορά στο τέταρτο κύμα της έρευνας WIP-GR,⁸ στο οποίο έχουν προστεθεί ερωτήματα για το μέλλον της ιδιωτικότητας, την εργασία και το μέλλον της, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (social networking media) και τους αλγόριθμους της Τεχνητής Νοημοσύνης. Βασίζεται σε έρευνα πεδίου που διεξήχθη το Φθινόπωρο-Χειμώνα του 2022, με την οικονομική ενίσχυση της Ειδικής Γραμματείας Μακροπρόθεσμου Σχεδιασμού της Προεδρίας της Κυβέρνησης,⁹ και φιλοδοξεί σε μια επιστημονικά ελέγξιμη, σύνθετη και μελλοντοεστιασμένη θεώρηση όψεων της πολύπλοκης διαδικασίας ψηφιακού μετασχηματισμού και εκσυγχρονισμού της χώρας μας, καταλήγοντας σε συγκεκριμένες συστάσεις προορατικής ψηφιακής πολιτικής.

⁵ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-planning/strategic-foresight_en

⁶ <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>

⁷ <http://www.digitalcenter.org/world-internet-project/>

⁸ Για τα δεδομένα των προηγούμενων κυμάτων του WIP-GR, βλ <https://datacatalogue.sodanet.gr/dataverse/wip>

⁹ <https://foresight.gov.gr/>

Το τέταρτο κύμα WIP στην Ελλάδα

Η έκθεση αυτή παρουσιάζει τα ευρήματα του τέταρτου κύματος της έρευνας WIP-GR και διερευνά την εξέλιξη της διείσδυσης του διαδικτύου στον ελληνικό πληθυσμό παρέχοντας συγκριτικά στοιχεία για διάφορες πτυχές της συμπεριφοράς και αντίληψης των ερωτηθέντων σχετικά με το διαδίκτυο μεταξύ των τεσσάρων χρονικών φάσεων της έρευνας (2015, 2017, 2019, 2022). Περιλαμβάνει περιγραφικές παρουσιάσεις των αποτελεσμάτων των αναλύσεων καθώς και διαγράμματα που περιλαμβάνουν κυρίως σχετικές συχνότητες και σε ορισμένες περιπτώσεις μεταβλητές (variable means), ώστε ο αναγνώστης να έχει σαφή και ακριβή εικόνα των ποσοστών.

Μεθοδολογία

Τα αποτελέσματα της έρευνας του τέταρτου κύματος WIP-GR προέκυψαν μέσα από 1.200 συνεντεύξεις, με άτομα τα οποία μπορούσαν να εκφραστούν στα ελληνικά, ακολουθώντας ένα μεικτό μοντέλο: ποσοτική έρευνα με τηλεφωνική (CATI) και online (CAWI) συμπλήρωση δομημένου ερωτηματολογίου. Η μεθοδολογία της έρευνας σχεδιάστηκε από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).

Γεωγραφική κάλυψη

Η έρευνα κάλυψε όλες τις περιφέρειες της επικράτειας της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Στατιστικές μονάδες

Νοικοκυριά με τουλάχιστον ένα μέλος άνω των 15 ετών – Άτομα ηλικίας άνω των 15 ετών.

Περίοδος συλλογής δεδομένων

25 Νοεμβρίου – 13 Δεκεμβρίου 2022.

Δειγματοληψία

Στρωματοποιημένη δειγματοληψία βάσει φύλου, ηλικίας και περιφέρειας διαμονής, με χρήση soft quotas σε μορφωτικό επίπεδο. Σταθμισμένα αποτελέσματα βάσει της από κοινού κατανομής φύλου, ηλικίας και περιφέρειας διαμονής.

Δημογραφικά στοιχεία

A. Φύλο και ηλικιακές ομάδες έρευνας που χρησιμοποιήθηκαν

Γράφημα 1: Φύλο και ηλικιακές ομάδες

ΦΥΛΟ		ΗΛΙΚΙΑ						
♂	♀	15-17	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+
49%	51%	3%	9%	14%	21%	14%	16%	23%

B. Μορφωτικό επίπεδο των ερωτώμενων

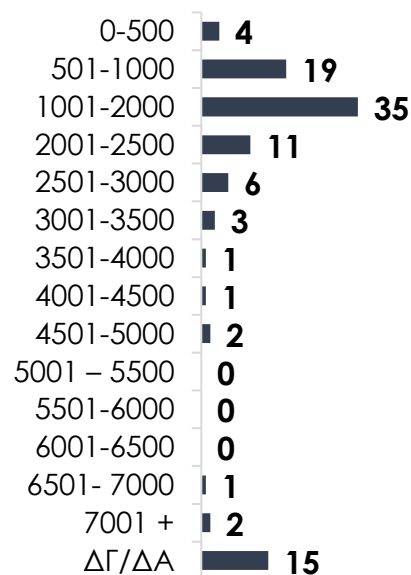
Λόγω της μικτής δειγματοληψίας (online – offline) υπερ-αντιπροσωπεύονται οι κάτοχοι τίτλου σπουδών από πτυχίο ΤΕΙ και άνω.

Γράφημα 2: Μορφωτικό Επίπεδο

Γ. Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα των ερωτώμενων

Γράφημα 3: Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα

Δ. Περιοχές διαμονής των ερωτώμενων

Γράφημα 4: Περιοχές διαμονής

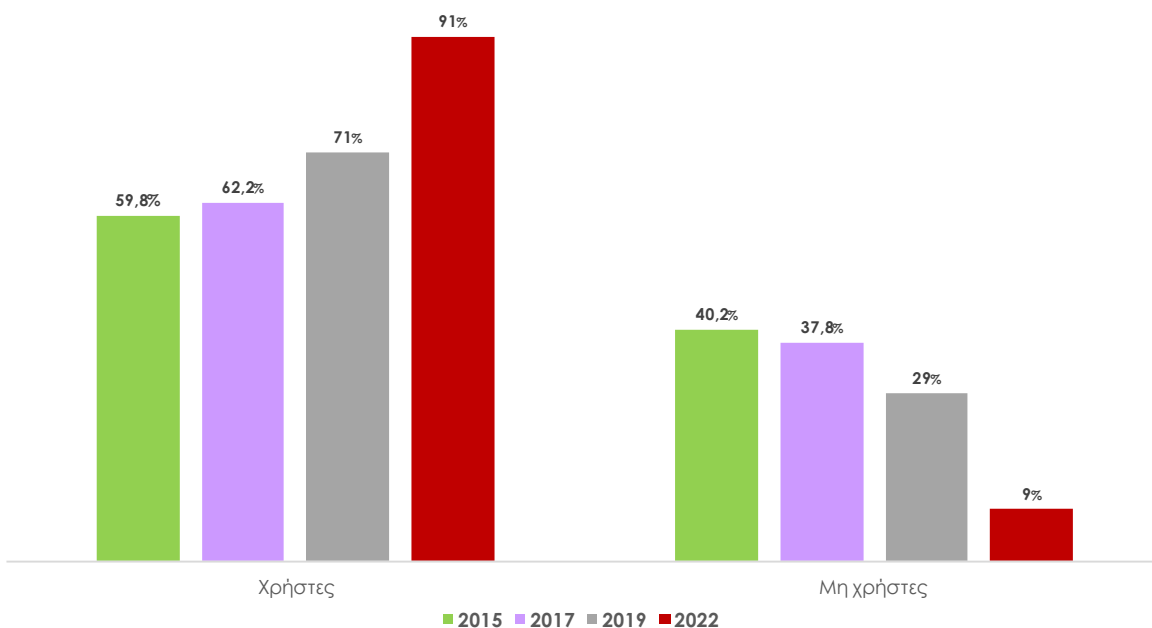

ΓΕΝΙΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ

Η χρήση του διαδικτύου

Η χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα, όπως φαίνεται και από τα τέσσερα κύματα του World Internet Project Greece (Γράφημα 5), αυξάνεται σταθερά, καθώς ποσοστό 91% του πληθυσμού της τελευταίας μέτρησης αυτοπροσδιορίζονται ως χρήστες, καταγράφοντας, έτσι, αύξηση της τάξης του 20% από την τελευταία μέτρηση το 2019 (71%). Τούτο δεν πρέπει να εκπλήσσει, καθώς την άνοιξη του 2022, σε διεθνή συγκριτική μέτρηση του Pew Research Center,¹⁰ το ποσοστό των ενήλικων στην Ελλάδα που είχαν πρόσβαση (υπό την έννοια ότι έκαναν χρήση του διαδικτύου ή ήταν κάτοχοι smartphone) ανερχόταν σε 94%.

Γράφημα 5: Γενική χρήση του διαδικτύου

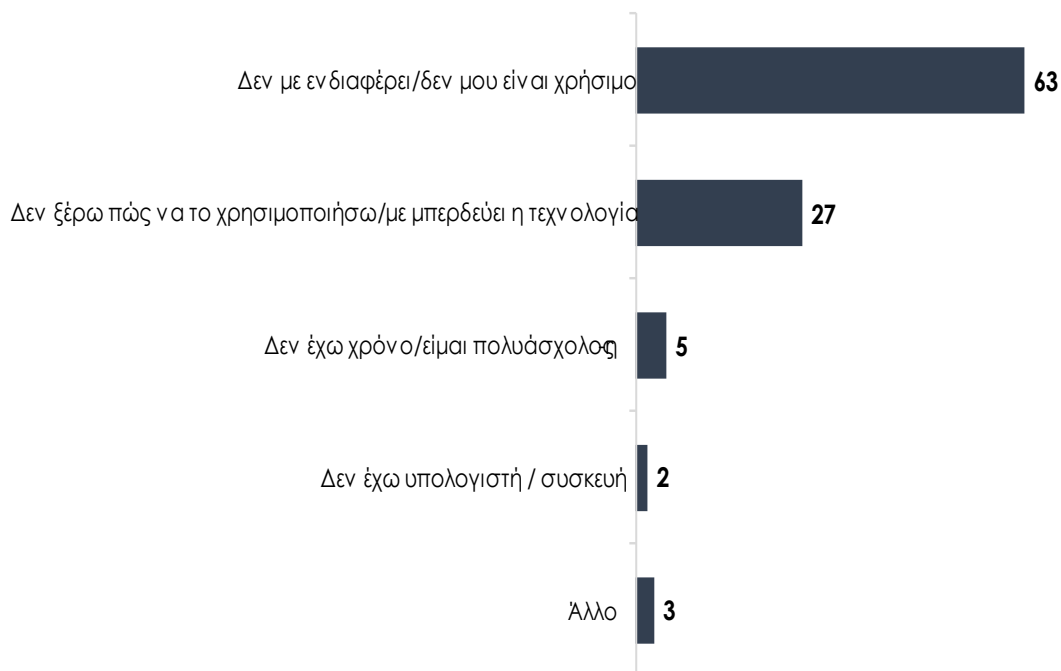

Για το 9% των μη χρηστών, δύο παραμένουν οι κυριότερες αιτίες μη χρήσης του διαδικτύου: η δεδηλωμένη έλλειψη ενδιαφέροντος και χρησιμότητας του διαδικτύου (ποσοστό 63%) ,ενώ η δεύτερη σε συχνότητα αναφερόμενη αιτία μη χρήσης είναι η έλλειψη γνώσης και εξοικείωσης με τεχνικές γνώσεις ή ο φόβος/σύγχυση με την τεχνολογία (ποσοστό 27%).

¹⁰ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 19 χώρες (συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας) με συνολικό δείγμα 20,944 συμμετέχοντες από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Ιούνιο 2022. Βλ. σχετικά, <https://www.pewresearch.org/global/2022/12/06/social-media-seen-as-mostly-good-for-democracy-across-many-nations-but-u-s-is-a-major-outlier/>

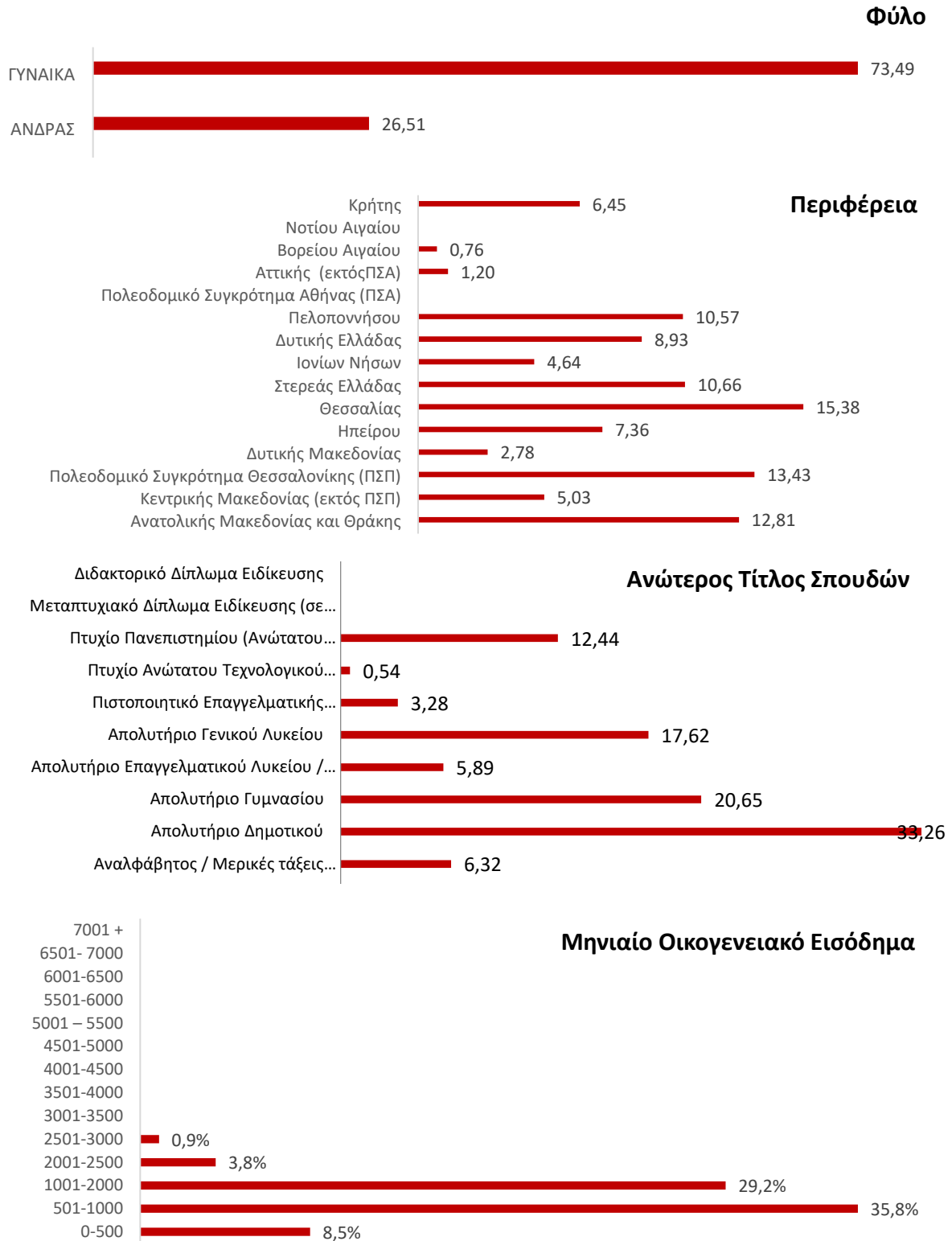
Γράφημα 6: Λόγοι μη χρήσης

66 Ποιος είναι ο κυριότερος λόγος για τον οποίο ΔΕΝ χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο;
μεταξύ όσων δεν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

Η ταυτότητα των μη χρηστών του διαδικτύου απεικονίζεται στο Γράφημα 7, όπου παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ μη χρηστών ως προς το φύλο, της τάξης του 46,98% (γυναίκες 73,49%, άνδρες 26,51%). Ως προς την ηλικία των μη χρηστών, το υψηλότερο ποσοστό αυτών (84,6%) ανήκει στην ομάδα των 65+ ετών, ενώ στις νεανικές ηλικίες 15-24 ετών δεν καταγράφεται κανένας μη χρήστης. Περίπου το ένα τρίτο των μη χρηστών (35,8%) ανήκουν στη χαμηλότερη εισοδηματική κατηγορία (εισόδημα μέχρι €1.000 το μήνα), ενώ το 29,2% των μη χρηστών συγκαταλέγεται στην υψηλότερη εισοδηματική κατηγορία (εισόδημα μέχρι €2000 το μήνα). Επίσης, η πλειονότητα των μη χρηστών, σε ποσοστό 33,26%, είναι απόφοιτοι Δημοτικού σε ποσοστό 30,5%, ενώ το 12,44% με πτυχίο ΑΕΙ δηλώνουν ότι δεν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο. Η πλειονότητα των μη χρηστών του διαδικτύου είναι κάτοικοι της Θεσσαλίας (15,38%), της Θεσσαλονίκης (13,43%) και της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (12,81%).

Γράφημα 7: Δημογραφικό προφίλ μη χρηστών

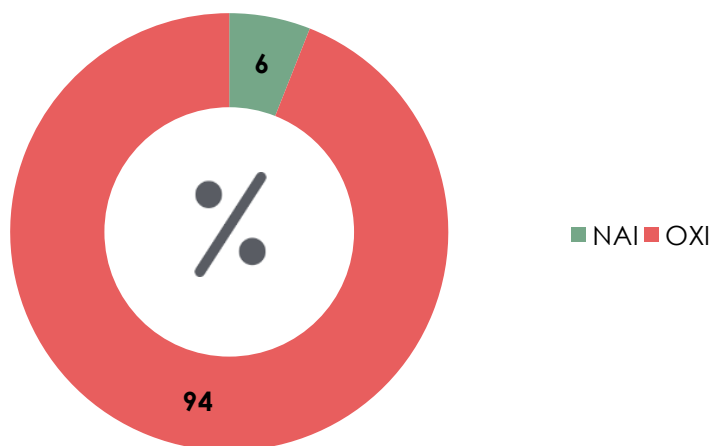

Σχεδόν οι 9 στους 10 από τους μη χρήστες όχι μόνο δεν προτίθενται να χρησιμοποιήσουν το διαδίκτυο κατά το έτος που διανύουμε, αλλά δηλώνουν ότι δεν θα το χρησιμοποιήσουν ούτε τον επόμενο χρόνο. Υπάρχει και μία άλλη, μικρότερη, ομάδα μη χρηστών, οι λεγόμενοι «χρήστες διακοπτόμενης διασύνδεσης» (Γράφημα 8), οι οποίοι είχαν χρησιμοποιήσει το διαδίκτυο στο παρελθόν, με κυριότερους λόγους διακοπής την έλλειψη ενδιαφέροντος (40%) και την κατανάλωση του χρόνου που θεώρησαν ότι απαιτείται (34%) (Γράφημα 9).

Γράφημα 8: Χρήστες διακοπτόμενης διασύνδεσης

Έχετε χρησιμοποιήσει το διαδίκτυο ποτέ στο παρελθόν;
μεταξύ όσων δεν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

Γράφημα 9: Λόγοι διακοπής χρήσης διαδικτύου

66 Ποιοι θα λέγατε ότι ήταν οι κυριότεροι λόγοι που σταματήσατε να χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο; μεταξύ όσων δεν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο αλλά ήταν χρήστες στο παρελθόν

* Άθροισμα μεγαλύτερο του 100% λόγω δυνατότητας πολλαπλής επιλογής

Είναι σαφές ότι χιλιάδες συμπολιτών μας εξακολουθούν να υφίστανται τις δυσμενείς συνέπειες του πρωτογενούς ψηφιακού χάσματος, οι οποίες προστίθενται στις επιβαρύνσεις των «παλαιότερων» ανισοτήτων. Πρόκειται, όμως, για πληθυσμιακές κατηγορίες που πιθανώς σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα θα περιοριστούν δραστικά λόγω της ολοένα και μεγαλύτερης διείσδυσης του διαδικτύου. Επομένως, το ψηφιακό χάσμα ουσιαστικά διαμορφώνεται και μεταλλάσσεται από πρωτογενές σε δευτερογενές, το οποίο δεν αφορά πλέον τόσο τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των πολιτών όσο τις ψηφιακές δεξιότητες ή το ψηφιακό ανθρώπινο κεφάλαιο εν γένει και, κατ' επέκταση, την «ψηφιακή ιδιότητα του πολίτη».¹¹

¹¹ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/opinion/1065842/oi-en-elladi-polloi-mi-christes-diadikyoy/>

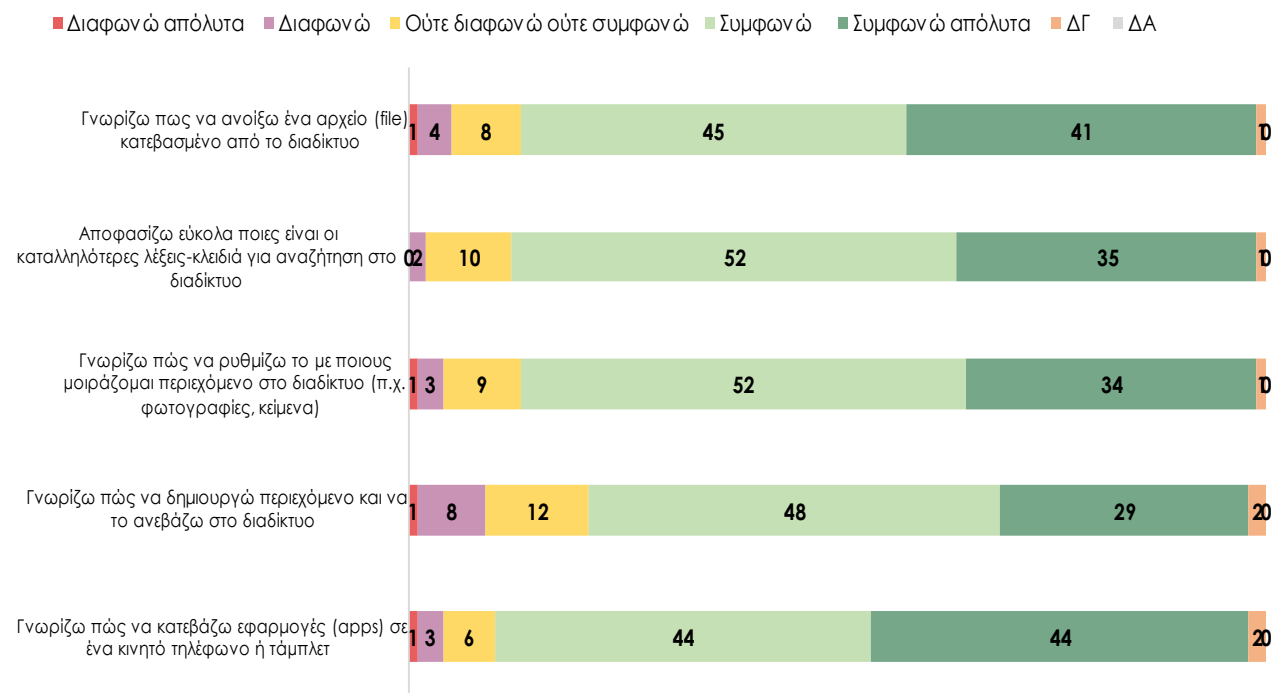
ΨΗΦΙΑΚΟ ΧΑΣΜΑ, ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

Δεξιότητες χρήσης διαδικτύου

Η αυτο-αντίληψη των χρηστών για το επίπεδο των διαδικτυακών τους δεξιοτήτων φαίνεται να έχει αυξηθεί σε σχέση με τις μετρήσεις του 201. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 10, το 86% του πληθυσμού της έρευνας δηλώνει ότι γνωρίζει να ανοίγει αρχεία (σε σύγκριση με το 82,3%) και το 87% εκτιμά ότι ξέρει να χρησιμοποιεί σωστές λέξεις-κλειδιά στις μηχανές αναζήτησης (84% στην έρευνα του 2019). Σημαντική αύξηση σημειώνει και η γνώση ρύθμισης παραμέτρων ιδιωτικότητας ως προς τον διαμοιρασμό περιεχομένου (86%), καθώς και το «κατέβασμα» εφαρμογών στο κινητό στο 88% (78,4% και 84% αντίστοιχα το 2019), αν και η γνώση δημιουργίας περιεχομένου παρουσιάζει μικρή πτώση από το 78,3% στο 77%.

Γράφημα 10: Χρήση διαδικτύου (Δεξιότητες)

66 Συμπληρώστε το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας σας με τις παρακάτω απόψεις.
μεταξύ όσων χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

Φαίνεται ότι εξαιτίας της πρόσφατης υγειονομικής κρίσης ο ψηφιακός εγγραμματισμός των ερωτηθέντων/-εισών, όσο και οι δεξιότητές τους, επιταχύνθηκαν στο πλαίσιο των ευρύτερων διαδικασιών ψηφιοποίησης της απασχόλησης. Όμως, την ευοίωνη εικόνα αντισταθμίζουν οι δυσκολίες και ανεπάρκειες της αγοράς εργασίας εν όψει της ψηφιακής μετάβασης. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι αδυναμίες οφείλονται, κυρίως, στην αυξανόμενη βαρύτητα των κοινωνικών ανισοτήτων στο πεδίο της ανάπτυξης των ψηφιακών δεξιοτήτων των εργαζομένων, αλλά και στις ευρύτερες συστημικές αδυναμίες του παραγωγικού μοντέλου της χώρας. Επομένως, παρά τη

σχετικά υψηλή αυτοαξιολόγηση του πληθυσμού της έρευνας ως προς τις διαδικτυακές τους επιδόσεις, το σύνολο των διαθέσιμων δεδομένων δημιουργεί αντιφάσεις. Σύμφωνα με έκθεση της Eurostat,¹² στην Ελλάδα ένας στους δύο εργαζομένους/-ες (52%) διαθέτει, τουλάχιστον, τις «βασικές ψηφιακές δεξιότητες», πράγμα που δείχνει μια τάση ανάκτησης του χαμένου εδάφους, η οποία επιβεβαιώνεται και από την παράλληλη αύξηση της συμμετοχής των εργαζομένων σε προγράμματα συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης (12%, 4 ποσοστιαίες μονάδες πάνω από το ποσοστό του 2019).¹³

Όμως, η παραπάνω τάση δεν αποτελεί απαραίτητα ένδειξη μιας γενικότερης κινητοποίησης στον τομέα της ψηφιακής μετάβασης. Παρά τη δυναμική που διαμορφώνεται, η Ελλάδα παραμένει χαμηλά τις τελευταίες μετρήσεις του ευρωπαϊκού δείκτη «Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας» (DESI),¹⁴ και μόνο το 12% των ελληνικών επιχειρήσεων εμφανίζεται να συνεισφέρει στην ανάπτυξη των ψηφιακών δεξιοτήτων των εργαζομένων. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι, ανάμεσα στους επαγγελματίες στις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ), το μερίδιο των γυναικών αυξάνεται με ταχύτατους ρυθμούς (από το 20% το 2019 στο 27% το 2020), τοποθετώντας την Ελλάδα πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο που βρίσκεται στο 20%.

Ηλεκτρονικές συναλλαγές

Μεγάλη αύξηση σημειώνει η χρήση του διαδικτύου για συναλλαγές (Γράφημα 11) καθώς σχεδόν το 75% του πληθυσμού της έρευνας¹⁵ δηλώνει ότι εξοφλεί λογαριασμούς και κάνει χρήση τραπεζικών υπηρεσιών διαδικτυακά τουλάχιστον μία φορά τον μήνα (51% το 2019), ενώ το ποσοστό όσων δηλώνουν ότι δεν έχουν χρησιμοποιήσει ποτέ το διαδίκτυο για το συγκεκριμένο σκοπό έχει μειωθεί στο 8,9%, έναντι του αντίστοιχου 37,3% του προηγούμενου κύματος του WIP-GR. Αύξηση σημειώνεται και στην αγορά προϊόντων μέσω διαδικτύου, με τους χρήστες που δηλώνουν ότι αγοράζουν πράγματα διαδικτυακά τουλάχιστον μία φορά τον μήνα ή περισσότερο να ανέρχεται στο 52,1%.¹⁶

¹² <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220330-1>

¹³ <https://republic.gr/futureofwork/el/psifiaki-metavasi-kai-apascholisisti-ellada-to-varos-tis-anisotitas-kai-i-paragogiki-ysterisi/>

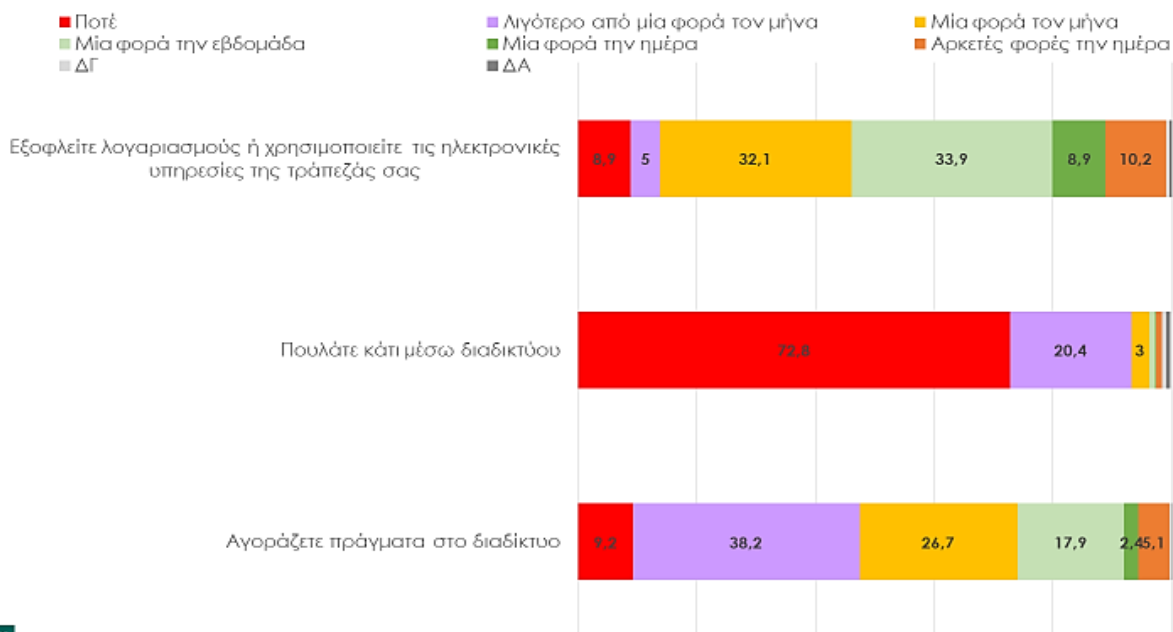
¹⁴ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-greece>

¹⁵ Συνολικά ποσοστά στις απαντήσεις: «Μία φορά τον μήνα», «Μία φορά τη μέρα», «Μία φορά τη βδομάδα» και «Αρκετές φορές τη μέρα».

¹⁶ Συγκεντρωτικά ποσοστά στις απαντήσεις: «Μία φορά τον μήνα», «Μία φορά τη μέρα», «Μία φορά τη βδομάδα» και «Αρκετές φορές τη μέρα». Ας σημειωθεί ότι, σύμφωνα με μια πανελλαδική έρευνα της Focus Bari,¹⁶ το ποσοστό όσων αγοράζουν προϊόντα και υπηρεσίες μέσω διαδικτύου (e-shoppers) έφτασε το 74%, με αυξημένη μέση δαπάνη σε online αγορές, αλλά και με αυξημένη τάση στην ηλικιακή ομάδα 55-64 ετών που ξοδεύουν κατά μέσο όρο 806 ευρώ σε ρούχα (46%), παπούτσια (36%) και ηλεκτρονικά είδη (33%). Τη μεγαλύτερη δυναμική εμφάνισαν οι online αγορές για έπιπλα και είδη σπιτιού (+37%), όπως επίσης και για διαδικτυακά σεμινάρια/webinars (+36%). Πρβλ. «Focus on Tech Life Tips», πρώτο εξάμηνο του 2021.

Γράφημα 11: Ηλεκτρονικές συναλλαγές

66 Πόσο συχνά χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο για τους παρακάτω σκοπούς;

Ως προς τις online πωλήσεις, σχετική πτώση παρουσιάζει το ποσοστό εκείνων που δηλώνουν ότι δεν πουλάνε ποτέ κάτι μέσω διαδικτύου, από το 86,4% το 2019 στο 72,8% το 2022, ωστόσο το ποσοστό παραμένει σχετικά υψηλό σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες που συμμετέχουν στην έρευνα.

Ψυχαγωγία

Το διαδίκτυο αποτελεί και σημαντικό πεδίο διασκέδασης για τους χρήστες στην Ελλάδα με την καθημερινή παρακολούθηση βίντεο να καταλαμβάνει την πρώτη θέση των προτιμήσεών τους στο 64%,¹⁷ ακολουθούμενη από το «κατέβασμα» ή ακρόαση μουσικής στο 56%,¹⁸ καθώς και τα διαδικτυακά παιχνίδια στο 44%.¹⁹

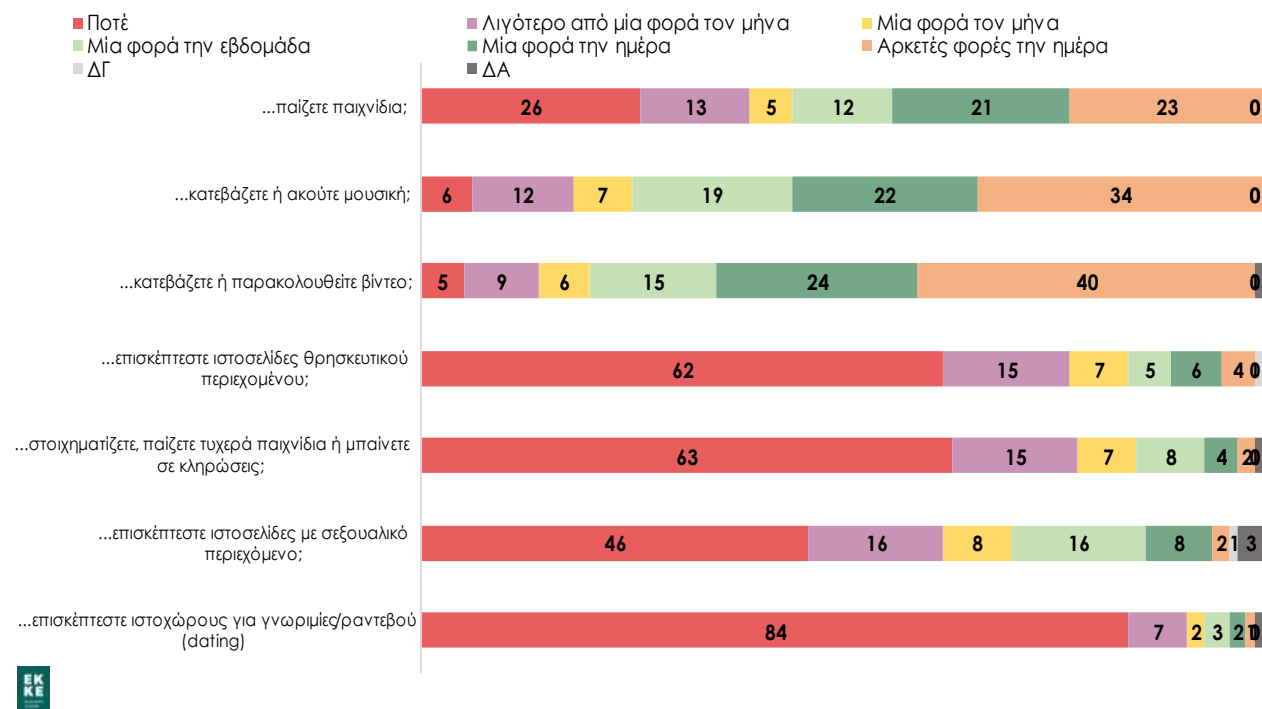
¹⁷ Συγκεντρωτικά ποσοστά στις απαντήσεις: «Μία φορά τη μέρα» και «Αρκετές φορές τη μέρα».

¹⁸ Συνολικά ποσοστά στις απαντήσεις: «Μία φορά τη μέρα» και «Αρκετές φορές τη μέρα».

¹⁹ Συνολικά ποσοστά στις απαντήσεις: «Μία φορά τη μέρα» και «Αρκετές φορές τη μέρα».

Γράφημα 12: Συχνότητα χρήσης (Ψυχαγωγία)

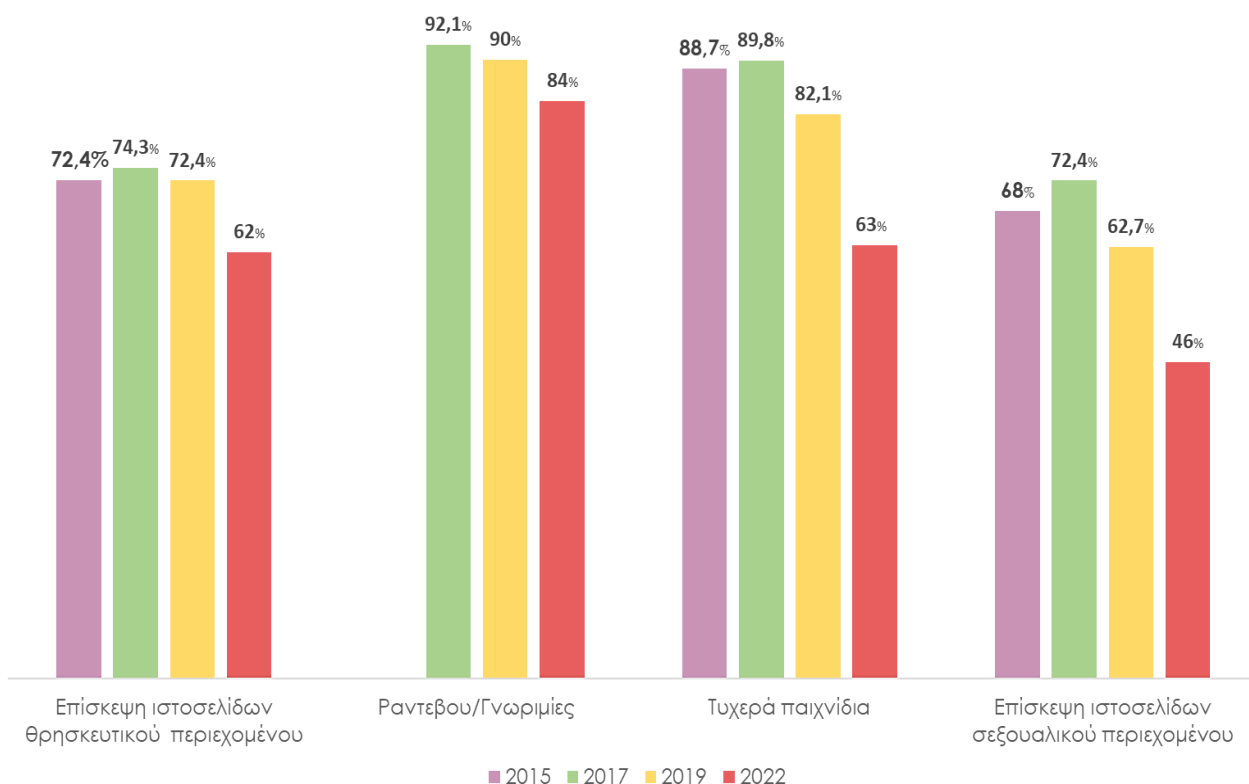
66 Σκεφτείτε τα πράγματα που κάνετε συνήθως για την προσωπική σας ψυχαγωγία, όπως το να παίζετε παιχνίδια ή να ακούτε μουσική. Πόσο συχνά χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο για τους παρακάτω σκοπούς; μεταξύ όσων χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 12, η πλειονότητα δηλώνει ότι δεν επισκέπτεται «ποτέ» ιστοχώρους για γνωριμίες (σε ποσοστό 84%), για ηλεκτρονικό τζόγο (σε ποσοστό 63%), ιστοσελίδες θρησκευτικού περιεχομένου (σε ποσοστό 62%) και σεξουαλικού περιεχομένου (σε ποσοστό 46%). Ωστόσο, στο ίδιο γράφημα η «άρνηση» αυτή έχει σημειώσει αρκετά σημαντική πτώση σε σύγκριση με τα προηγούμενα κύματα του WIP-GR (Γράφημα 13), ιδιαίτερα όσον αφορά στην επισκεψιμότητα ιστοσελίδων με σεξουαλικό περιεχόμενο, συνήθεια η οποία ούτως ή άλλως χαρακτηρίζει χιλιάδες χρηστών διεθνώς (Λιότζης 2017: 64-67). Επίσης, η σχετική αύξηση του ηλεκτρονικού τζόγου μεταξύ 2019 και 2022 μπορεί να αποδοθεί ως εκτονωτική συνέπεια του εγκλεισμού λόγω πανδημίας αλλά και συνάδει γενικότερα με τη διάδοση των διαδικτυακών τυχερών παιχνιδιών που σημειώνεται τα τελευταία χρόνια. Ενδεικτικά, ενώ το 2015 ο τζίρος των παρόχων τυχερών παιγνίων μέσω διαδικτύου στην Ελλάδα δεν ξεπερνούσε τα 2 δισ. ευρώ, το 2022 έφτασε τα 9,3 δισ. ευρώ.²⁰

²⁰ Πρβλ. https://www.businessdaily.gr/oikonomia/69845_nea-rekor-toy-tzogoy-stin-ellada-pontarismata-128-dis-sto-examino

Γράφημα 13: Συχνότητα χρήσης (Ψυχαγωγία) – Απάντηση «Ποτέ» στην ερώτηση «Πόσο συχνά χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο για τους παρακάτω σκοπούς (Συγκεντρωτικά ποσοστά WIP 2015, 2017, 2019, 2022)

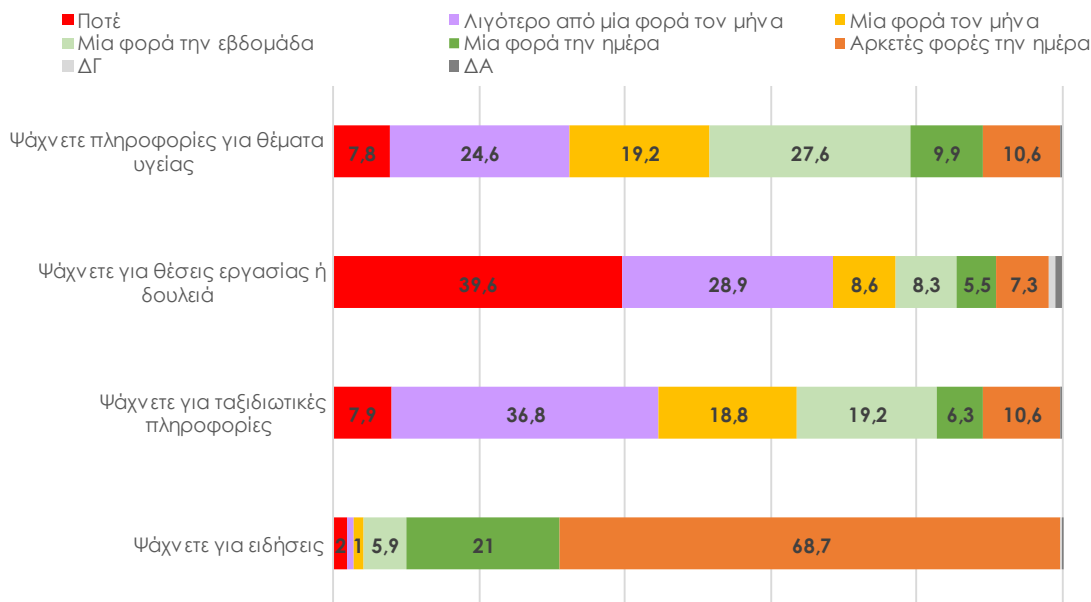

Πληροφόρηση

Η συχνότητα αναζήτησης πληροφοριών στο διαδίκτυο σημείωσε σχετική αύξηση συγκριτικά με τη μέτρηση του 2019. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των χρηστών που αναζητά τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα αλλά και καθημερινά θέσεις εργασίας στο διαδίκτυο ανέβηκε στο 21% (14,6% το 2019), ενώ σημαντική αύξηση σημείωσε και η συχνότητα αναζήτησης ταξιδιωτικών πληροφοριών με το 17% να δηλώνει ότι εκτελεί αυτή την αναζήτηση καθημερινά ή και αρκετές φορές μέσα στη μέρα (5,5% το 2019). Αντίστοιχα, ωστόσο, πτώση επτά ποσοστιαίων μονάδων παρουσίασε η συχνότητα αναζήτησης για θέματα υγείας, καθώς το ποσοστό των χρηστών που αναζητά καθημερινά ιατρικές πληροφορίες βρίσκεται στο 20,5% (27,4% το 2019).

Γράφημα 14: Συχνότητα χρήσης (Πληροφόρηση)

66 Πόσο συχνά χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο για τους παρακάτω σκοπούς:

Αναμφίβολα, η κυριότερη και πιο συχνή χρήση του διαδικτύου αφορά στην ειδησεογραφία. Πιο συγκεκριμένα, οι ερωτηθέντες/-είσες που αντλούν «καθημερινά» και «αρκετές φορές την ημέρα» την ενημέρωσή τους μέσα από το διαδίκτυο βρίσκεται στο 90% (Γράφημα 14), σημειώνοντας αλματώδη αύξηση της τάξης του 26,6% σε σχέση με το τρίτο κύμα του WIP-GR το 2019 (63,5%). Αυτή η εικόνα συνοδεύεται και από την υψηλή διείσδυση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (ΜΚΔ) καθώς, σύμφωνα με το Pew Research Center (2022), το 73% των ψηφιακών χρηστών στη χώρα μας θεωρεί ως σημαντικότερη αιτία για τη διευρυμένη πληροφόρηση των ανθρώπων τόσο για τοπικά όσο και για διεθνή γεγονότα την πρόσβαση στα ΜΚΔ. Όλο και περισσότεροι πολίτες διεθνώς στρέφονται στα ΜΚΔ για την ενημέρωσή τους αλλά και για να εκφράσουν θέσεις και απόψεις τους.

Ωστόσο, η κατανάλωση και επαφή με το ειδησεογραφικό περιεχόμενο συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό περιστασιακά (Boczkowski et al. 2018, Fletcher & Nielsen 2018), εφόσον μεγάλο μέρος των χρηστών του διαδικτύου υιοθετεί μια News-Find-Me (NFM) στάση, την πεποίθηση, δηλαδή, ότι δεν υπάρχει λόγος να ακολουθεί κανείς ενεργά κάποιο παραδοσιακό μέσο προκειμένου να βλέπει τις εξελίξεις, αφού τα ΜΚΔ είναι αυτά που μπορούν να φέρουν στο ενημερωτικό «κατώφλι» κάθε χρήστη όλες τις πληροφορίες που χρειάζεται (de Zuniga, Weeks & Ardèvol-Abreu 2017).

Καθώς, όμως, οι διάφορες ψηφιακές πλατφόρμες μετατρέπονται σε χώρους διαμόρφωσης του δημόσιου λόγου, το φαινόμενο φέρει αρνητικές επιπτώσεις στην πολιτειότητα, στον βαθμό που συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα πολιτικής γνώσης και συμμετοχής (de Zuniga & Diehl 2019, Shehata & Strömbäck 2018). Στα ίδια συμπραζόμενα, η προαναφερθείσα έρευνα του Pew Research Center (2022) έδειξε ότι τα ΜΚΔ είναι ένας από τους κύριους λόγους για την επιδείνωση της «υγείας» της δημοκρατίας, με την πλειονότητα των χρηστών στην Ελλάδα να θεωρεί ότι τα ΜΚΔ οδηγούν σε διχασμό πολιτικών απόψεων (64%) και ότι διευκολύνουν τη χειραγώγηση του κοινού και τη διασπορά ψευδών/παραποιημένων ειδήσεων (84%).

ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ, ΙΔΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Εκτιμήσεις για την αξιοπιστία των πληροφοριών στο διαδίκτυο

Δεδομένου του γενικότερου συναισθηματικού κλίματος δυσπιστίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, έναντι των ειδήσεων εν γένει αλλά και ειδικότερα έναντι του διαδικτύου ως πηγής πληροφορίας,²¹ η αύξηση της διείσδυσης του μέσου αυτού δεν συνοδεύεται από αντίστοιχη ενίσχυση της αξιοπιστίας του. Πράγματι, το 38% του δείγματός μας επέλεξε την απάντηση «καμιά» ή «μόνο λίγες» στην ερώτηση «γενικά πόσες από τις πληροφορίες στο Διαδίκτυο νομίζετε ότι είναι αξιόπιστες;», ενώ το 42% απάντησε «περίπου οι μισές» (Γράφημα 15).

Γράφημα 15: Εκτίμηση αξιοπιστίας ειδήσεων

“ Γενικά, πόσες από τις πληροφορίες στο διαδίκτυο νομίζετε ότι είναι αξιόπιστες:

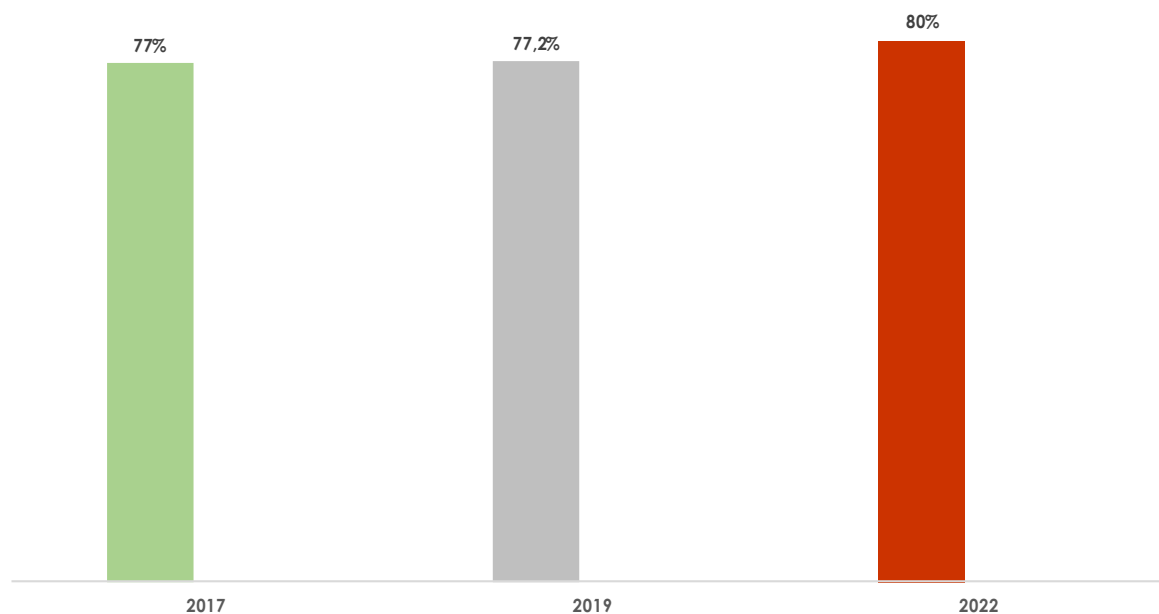
Αυτή η επιφυλακτικότητα ως προς την αξιοπιστία των διαδικτυακών ειδήσεων σημείωσε μια μικρή αύξηση της τάξης του 3% συγκριτικά με τη μέτρηση του 2019 (77,1%). Ωστόσο, το ποσοστό εκείνων που πιστεύουν ότι καμιά είδηση δεν είναι αξιόπιστη μειώθηκε στο 1% (3,6% το 2019), ενώ κανένας χρήστης δεν πιστεύει ότι όλες οι ειδήσεις στο διαδίκτυο είναι αναξιόπιστες. Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 16, η γενική δυσπιστία των χρηστών είναι ελαφρώς αυξημένη συγκριτικά με τις δύο προηγούμενες έρευνες του World Internet Project Greece, το 2017 και το 2019.²²

²¹ Βλ. <https://www.ipsos.com/en/trust-in-the-internet-2022>

²² Συγκεντρωτικά ποσοστά στις απαντήσεις «Λίγες» και «Οι μισές».

Γράφημα 16: Αξιοπιστία ειδήσεων (Συνολικά ποσοστά στις απαντήσεις «Λίγες» και «Οι Μισές»)

“Γενικά, πόσες από τις πληροφορίες στο διαδίκτυο νομίζετε ότι είναι αξιόπιστες;

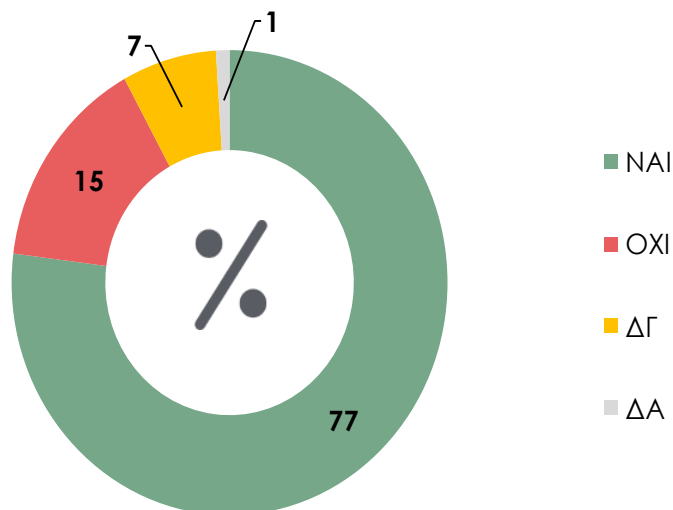

Διάκριση ψευδών ειδήσεων

Παρά την εκπεφρασμένη υψηλή δυσπιστία χρηστών του διαδικτύου στην Ελλάδα αναφορικά με την αξιοπιστία των ειδήσεων που βρίσκουν σε αυτό, περισσότεροι/-ες από επτά στους 10 (77%) θεωρούν ότι είναι ικανοί/-ές να διακρίνουν τις ψευδείς/παραποιημένες ειδήσεις, ενώ μόνο το 15% δηλώνει ότι δεν έχει αυτή την ικανότητα (Γράφημα 17).

Γράφημα 17: Ικανότητα διάκρισης ψευδών ειδήσεων

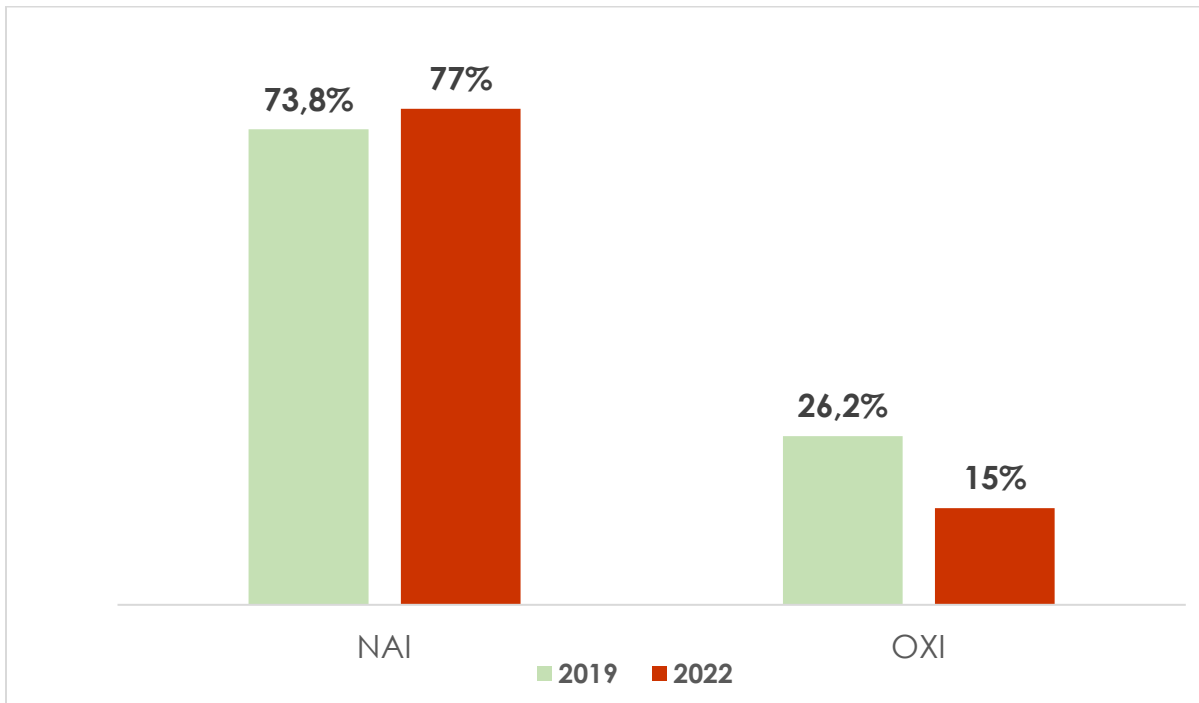
66 Τώρα τελευταία γίνεται πολύς λόγος για την παραπληροφόρηση. Εσείς προσωπικά θα λέγατε ότι μπορείτε να διακρίνετε μια ψευδή είδηση στο διαδίκτυο;
μεταξύ όσων χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

Συγκρίνοντας με το προηγούμενο κύμα του WIP-GR, όπως φαίνεται στο Γράφημα 18, υπάρχει μικρή αύξηση εκείνων που δηλώνουν ότι μπορούν να διακρίνουν μια ψευδή/παραποιημένη είδηση, παράλληλα με τη σημαντική μείωση εκείνων που δηλώνουν ότι δεν μπορούν να κάνουν τη διάκριση αυτή. Με όρους συμπεριφορικής επιστήμης, το υπερβολικά υψηλό ποσοστό σχετικά με την αίσθηση αποτελεσματικής αντιμετώπισης των «fake news» στο διαδίκτυο θα μπορούσε ίσως να αποδοθεί στη γνωστική μεροληψία αυτοπεποίθησης στην ικανότητα εντοπισμού του ψεύδους.²³

²³ Βλ. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20191295>

Γράφημα 18: Ικανότητα ικανότητας αναγνώρισης ψευδών ειδήσεων (WIP 2019 & 2022)

Τα τελευταία χρόνια, με την έκρηξη του διαδικτύου, τέθηκε σε ριζική αμφισβήτηση η συλλογική ικανότητα των ατόμων στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες να διακρίνουν την αλήθεια από το ψέμα ή την πολιτική-κομματική μυθοπλασία, τη λογική από τη μη ύπαρξή της (Benkler, Faris & Roberts 2018: 4). Αυτό εξακολουθεί να συμβαίνει στο πλαίσιο μιας θεμελιώδους αλλαγής που σηματοδοτεί η σημερινή εποχή των ψηφιακών μέσων, μια πολιτισμική τεχνική που αλλάζει τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο, σκέπτονται, κατανοούν τους εαυτούς τους και δρουν (Baecker 2018: 23). Όπως έδειξε η έρευνα των Horp et al. (2020), άτομα που τοποθετούνται στα άκρα του «συντηρητικού» και του «προοδευτικού» φάσματος τείνουν να κοινοποιούν παραπονημένες ειδήσεις αντλώντας υλικό από αναξιόπιστες πηγές, κυρίως λόγω έλλειψης εμπιστοσύνης στους καθιερωμένους ειδησεογραφικούς οργανισμούς.

Στο ίδιο πλαίσιο, δεν είναι τυχαία η πληθώρα ερευνών για την αξιοποίηση συστημάτων μηχανικής μάθησης με στόχο τον αυτόματο εντοπισμό παραπονημένων ειδήσεων, με χαρακτηριστικά που κυμαίνονται από το ίδιο το περιεχόμενό τους (Pidikiti et al. 2020, Horne & Adali 2017), μέχρι τον τρόπο γραφής ή την αξιοπιστία της πηγής (Baly et al. 2018). Επιπλέον, καθώς η παραπληροφόρηση, οι παραπονημένες ειδήσεις και η πολιτική στράτευση φαίνεται ότι κεφαλαιοποιούν τα συλλογικά συναισθήματα προκειμένου να κυριαρχήσουν στον δημόσιο λόγο, σε πολλές έρευνες, ο συναισθηματικός τόνος των ειδήσεων έχει αποτελέσει σημαντικό προβλεπτικό χαρακτηριστικό για τη μη αυθεντικότητα μιας είδησης. Για τον λόγο αυτόν έχουν ενεργοποιηθεί και οι τεχνολογίες blockchain (Koly et al. 2022). Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι ιδιαίτερη ανησυχία μεταξύ των ειδικών προκαλεί η εν δυνάμει αντικατάσταση των διαδικτυακών μηχανών αναζήτησης από τις τεχνολογίες chatbot (GPT) και οι πιθανές επιπτώσεις στο πεδίο της παραπληροφόρησης.²⁴

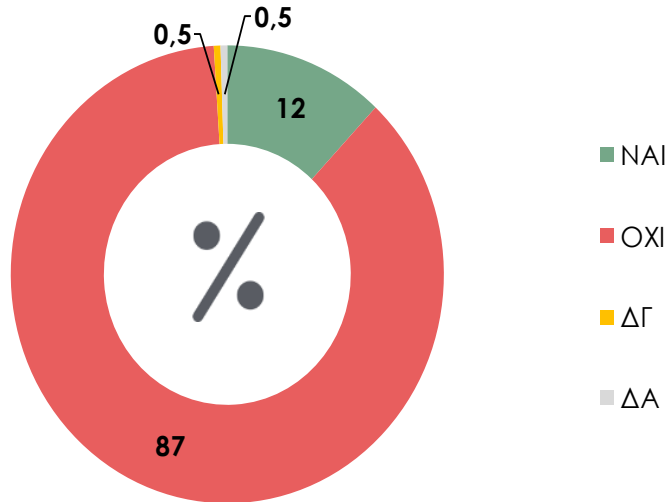
²⁴ <https://www.nytimes.com/2022/12/10/technology/ai-chat-bot-chatgpt.html>

Διαδίκτυο και ιδιωτικότητα

Σύμφωνα με το Γράφημα 19, οι χρήστες στην Ελλάδα δεν φαίνεται να υφίστανται εκφοβισμό ή παρενόχληση κατά την πλοήγησή τους στο διαδίκτυο (87%), ενώ μόνο το 12% ανέφερε αυτό το πρόβλημα.

Γράφημα 19: Θυματοποίηση χρηστών διαδικτύου

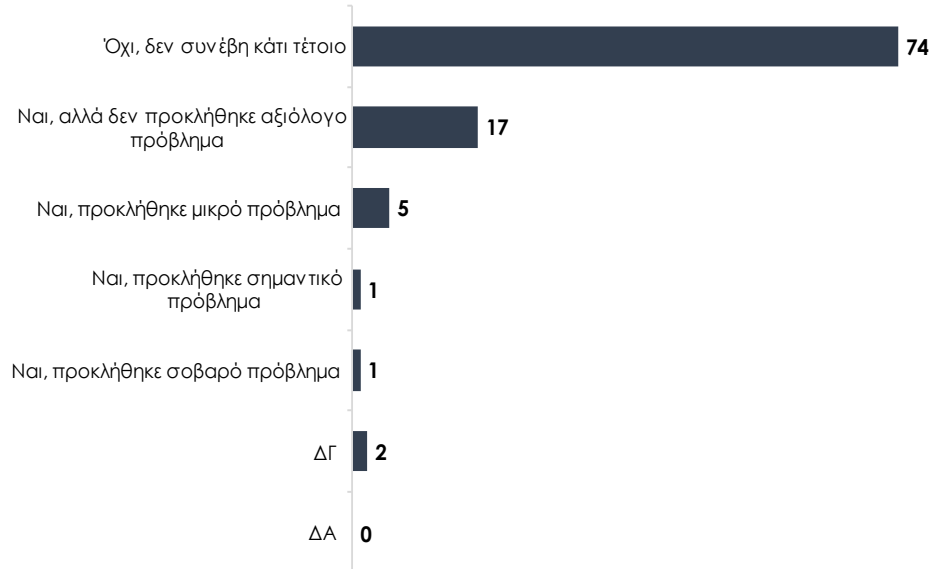
“ Τον περασμένο χρόνο, υποστήκατε ποτέ εκφοβισμό ή παρενόχληση στο διαδίκτυο; μεταξύ όσων χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

Το Γράφημα 20 δείχνει ότι οι χρήστες δεν αντιμετωπίζουν ζητήματα παραβίασης της ιδιωτικότητάς τους σε ποσοστό 74%, ενώ, για εκείνους που αντιμετώπισαν ένα τέτοιο πρόβλημα, οι συνέπειες δεν θεωρήθηκαν σημαντικές (17%), ή ήταν λίγο σημαντικές (5%) και αφορούσαν κυρίως την πρόκληση αρνητικών συναισθημάτων ή άλλες ψυχολογικές συνέπειες, όπως ανησυχία ή φόβο λόγω εκφοβισμού και υποκατάστασης ταυτότητας. Επιπλέον, από τα θύματα αυτών των παραβιάσεων, το 20% δηλώνει ότι είχε οικονομικές συνέπειες, το 12% αναφέρει προβλήματα σε διαπροσωπικές σχέσεις, ενώ οι επιπτώσεις στον χώρο εργασίας περιορίζονται στο 7% (Γράφημα 21).

Γράφημα 20: Παραβίαση ιδιωτικότητας

“ Κατά το τελευταίο έτος, έχει ποτέ παραβιαστεί η ιδιωτικότητά σας στο διαδίκτυο, και αν ναι, πόσο σοβαρό ήταν το πρόβλημα που δημιουργήθηκε; μεταξύ όσων χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

Γράφημα 21: Συνέπειες παραβίασης ιδιωτικότητας

“ Ποιες ήταν οι συνέπειες αυτής της παραβίασης; μεταξύ όσων χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και έχει παραβιαστεί η ιδιωτικότητά τους

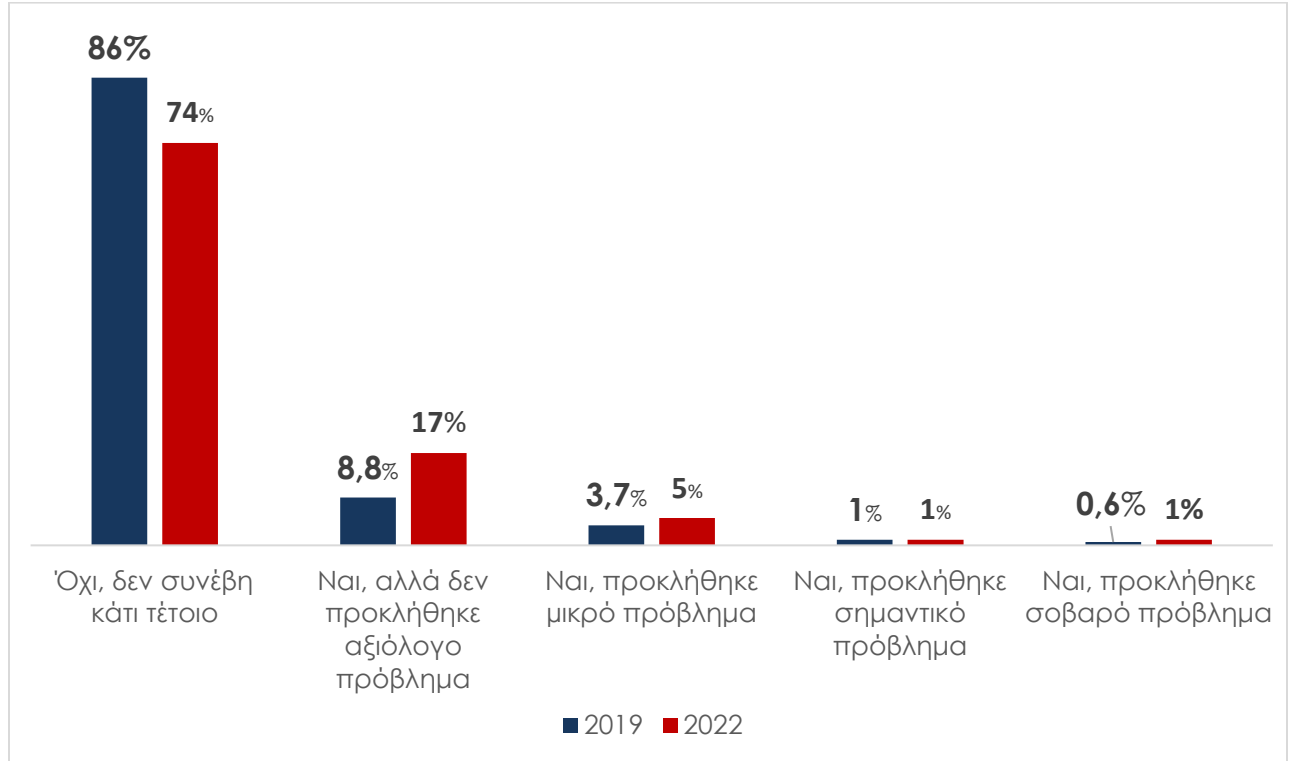

* Αθροισμα μεγαλύτερο του 100% λόγω δυνατότητας πολλαπλής επιλογής

Ωστόσο, αν δούμε το Γράφημα 22, παρατηρείται μείωση της τάξης του 8% στο ποσοστό εκείνων που δηλώνουν ότι δεν παραβιάστηκε η ιδιωτικότητά τους και μια σημαντική αύξηση, πάνω από 10%,²⁵ σε εκείνους που δηλώνουν ότι αντιμετώπισαν το πρόβλημα αλλά χωρίς σοβαρές συνέπειες.

Γράφημα 22 Παραβίαση ιδιωτικότητας - Συγκεντρωτικός πίνακας WIP 2019-2022

Διαδίκτυο και φόβος παραβίασης της ιδιωτικότητας

Πάνω από το 50% των ψηφιακών χρηστών στην Ελλάδα θεωρούν ότι το διαδίκτυο δεν είναι ασφαλής χώρος περιήγησης όσον αφορά στην ιδιωτικότητα. Η ανησυχία αυτή ήταν εξίσου έντονη και στους δύο προηγούμενους γύρους του World Internet Project Greece (2017, 2019). Όπως φαίνεται στο Γράφημα 23, το 49% του πληθυσμού της έρευνας²⁶ δηλώνει ότι «Δεν υπάρχει ιδιωτικότητα ως το αποδεχτούμε», σημειώνοντας πτώση από το 54,8% που είχε παρατηρηθεί στη μέτρηση του 2019.

Παρομοίως, πτώση της τάξης του 3% εμφανίζουν και όσοι συμφωνούν με την πρόταση «οι ανησυχίες για παραβίαση της ιδιωτικότητας στο διαδίκτυο είναι υπερβολικές», καθώς στην πρόσφατη έρευνα είναι στο 20%,²⁷ συγκριτικά με το 23% του τρίτου κύματος του WIP-GR το 2019. Σημειωτέον ότι ένας στους τρεις χρήστες στην Ελλάδα (32%)²⁸ πιστεύει ότι «ελέγχει την ιδιωτικότητά του» στο διαδίκτυο. Σημειώνεται, δηλαδή, σημαντική πτώση σε σύγκριση με το 59,3% που είχε καταγράψει η έρευνα

²⁵ Συγκεντρωτικό ποσοστό των απαντήσεων «Ναι αλλά δεν δημιουργήθηκε αξιόλογο πρόβλημα» και «Ναι προκλήθηκε μικρό πρόβλημα».

²⁶ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

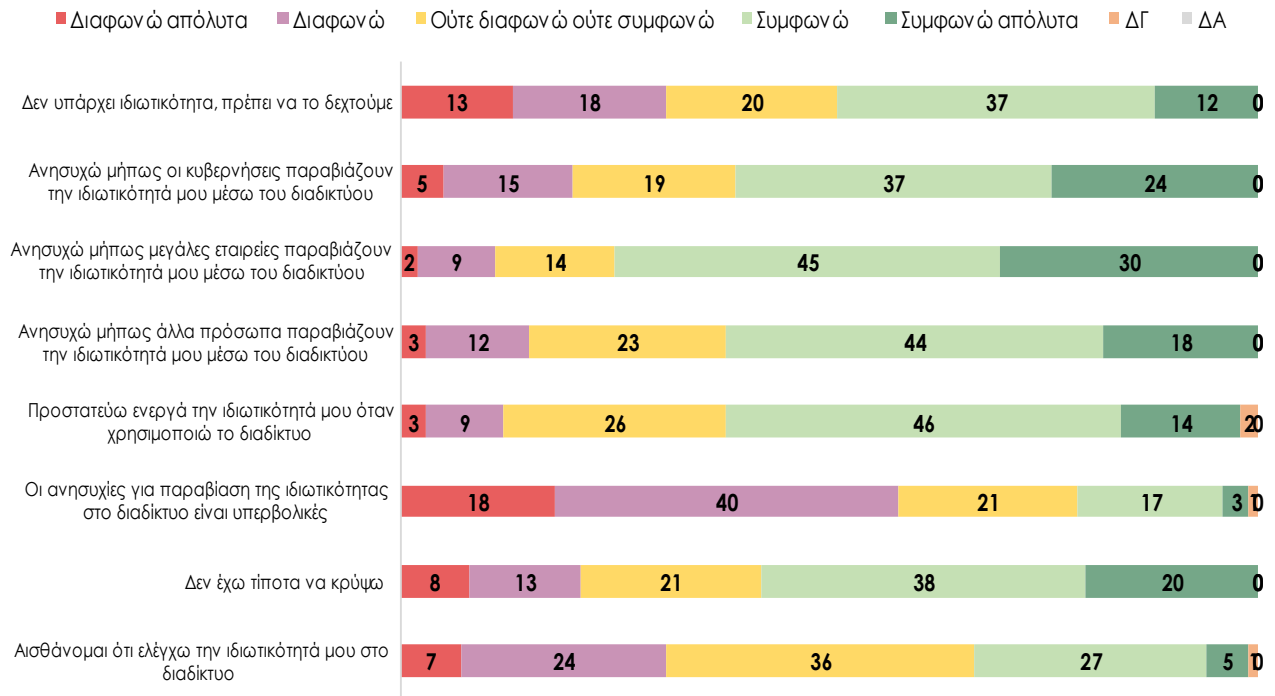
²⁷ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

²⁸ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

του 2019, ενώ πτώση της τάξης του 10% παρατηρείται και στους χρήστες που πιστεύουν ότι «προστατεύουν ενεργά την ιδιωτικότητα τους», από το 70% το 2019 στο 60% στην πρόσφατη έρευνα.

Γράφημα 23: Διαδικτυακή ιδιωτικότητα (2022)

66 Συμπληρώστε το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας σας με τις παρακάτω απόψεις, μεταξύ όσων χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

Στο τέταρτο κύμα του WIP-GR, όπως συνέβη και στο τρίτο, παρατηρείται μια σημαντική αντίφαση ανάμεσα τους χρήστες που δηλώνουν «δεν έχω τίποτα να κρύψω» και τις έντονες ανησυχίες τους, οι οποίες μάλιστα παραμένουν σταθερές συγκριτικά με την έρευνα του 2019. Το 75% αισθάνεται ότι η ιδιωτικότητά του παραβιάζεται από εταιρείες (75,6% το 2019),²⁹ από κυβερνήσεις το 61% (60,8% το 2019)³⁰ και από άλλα άτομα το 62% (62,2% το 2019).³¹

Τα αποτελέσματα αποτυπώνουν εμπειρικά το «παράδοξο της ιδιωτικότητας», ένα φαινόμενο ιδιαίτερα επίκαιρο (Δεμερτζής 2023). Η μεγαλύτερη ανησυχία παραβίασης της ιδιωτικότητας εξακολουθεί να αφορά στις εταιρείες, κάτι που πιθανότατα εξηγείται από το ότι οι χρήστες συχνά λαμβάνουν πλήθος διαφημίσεων και διάφορα προϊόντα στοχευμένου διαδικτυακού μάρκετινγκ, τόσο στους λογαριασμούς τους στα ΜΚΔ όσο και στα ηλεκτρονικά ταχυδρομεία τους υπό τη μορφή spam.

²⁹ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

³⁰ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

³¹ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

Ωστόσο, παρά τις εκπεφρασμένες ανησυχίες, σύμφωνα με πανελλαδική έρευνα της Focus Bari/YouGov,³² περίπου ένας στους δύο χρήστες στην Ελλάδα δέχεται να μοιραστεί προσωπικά στοιχεία, όπως το όνομα, το email, την ημερομηνία γέννησης και τον αριθμό του κινητού του. Ενώ, όταν η τεχνολογία ζητά από τους χρήστες να επιτρέψουν την παρακολούθηση ή το ιστορικό της πλοήγησής τους, οι δύο στους τρεις μπορεί να ανταποκριθούν θετικά, με αντάλλαγμα κυρίως την αγορά ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας (57%), το «κατέβασμα» ενός λογισμικού (48%), την υπόσχεση μιας πιο προσωποποιημένης εξυπηρέτησης (43%), ή την πρόσβαση σε δημοσιογραφικό περιεχόμενο (31%).

Οι χρήστες ανησυχούν για τη διαφύλαξη των προσωπικών τους δεδομένων και αισθάνονται ότι δεν υπάρχει ιδιωτικότητα, αν και περισσότεροι από τους μισούς εκτιμούν ότι «δεν έχουν τίποτα να κρύψουν» (58%). Υποδηλώνουν, έτσι, μια άρρητη παραδοχή ότι οι ψηφιακοί τους εαυτοί ενδέχεται να είναι αντικείμενα παρακολούθησης, ή εξόρυξης και επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, εφόσον, όμως, δεν έχουν τίποτα να κρύψουν, αυτή η παρακολούθηση δεν θα είναι επιβλαβής, ειδικά αν συνεπάγεται και κάποιο όφελος, όπως μια δωρεάν υπηρεσία ή διαδικτυακή δραστηριότητα (Solove 2007).

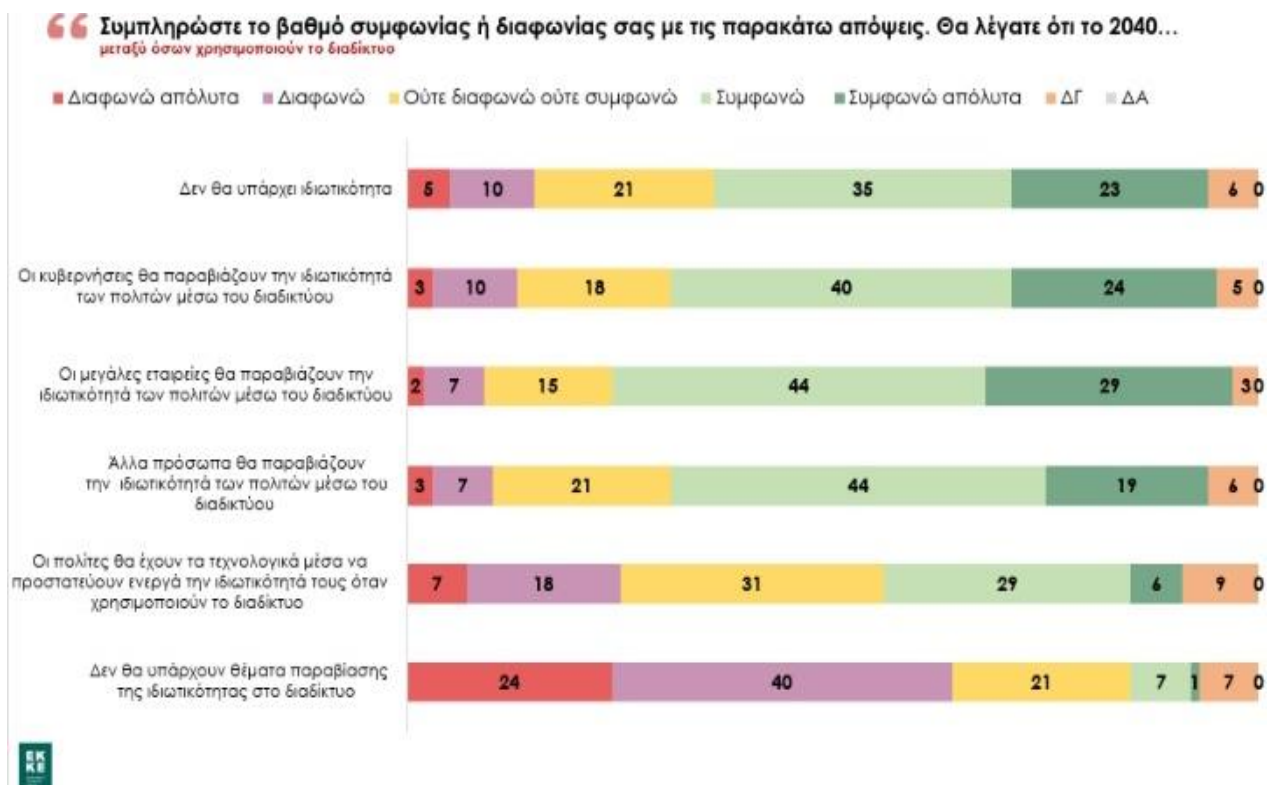
Με άλλα λόγια, ενώ το νόημα της άποψης «δεν έχω τίποτα να κρύψω» φαίνεται να προκύπτει από τη συγκριτική αξία της ιδιωτικότητας σε σχέση με την ασφάλεια, αυτό που ουσιαστικά φανερώνει είναι η απώθηση μίας από τις βασικές παραδοχές του πολιτικού φιλελευθερισμού: τη διάκριση ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο,³³ με την ταυτόχρονη καθιέρωση ενός αυτο-επιβαλλόμενου περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και προσχώρηση στην *κουλτούρα της παρακολούθησης*, την οποία, σε τελική ανάλυση, οι χρήστες έχουν ήδη πραγματώσει.

Κάτι που επιπλέον πρέπει να προσεχθεί είναι η διαγραφόμενη απαισιοδοξία των ερωτώμενων όσον αφορά στην μελλοντική συνθήκη της ιδιωτικότητας. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως *δυναμική απαισιοδοξία*. Η απόφαση ή άλλως διαπιστωτική δήλωση «δεν υπάρχει ιδιωτικότητα, πρέπει να το δεχτούμε» προσυπογράφεται το 2022 από το 49% του δείγματος (Γράφημα 23). Όταν όμως αυτή προβληθεί 20 χρόνια αργότερα, το ποσοστό σκαρφαλώνει στο 58% ενώ, παράλληλα, το 64% «προβλέπει» ότι τότε πράγματι θα υπάρχουν προβλήματα σχετικά με την παραβίαση της ιδιωτικότητας στο διαδίκτυο (Γράφημα 24).

³² Focus Bari/YouGov, 2022, «Οι Έλληνες και τα Προσωπικά Δεδομένα». <https://marketingweek.gr/moirazontai-ta-prosopika-dedomena-tous-oi-ellines/>

³³ Βλ. σχετικά, Δεμερτζής 2023 και Demertzis, Mandenaki & Tsekeris 2021.

Γράφημα 24: Διαδικτυακή ιδιωτικότητα (2040)

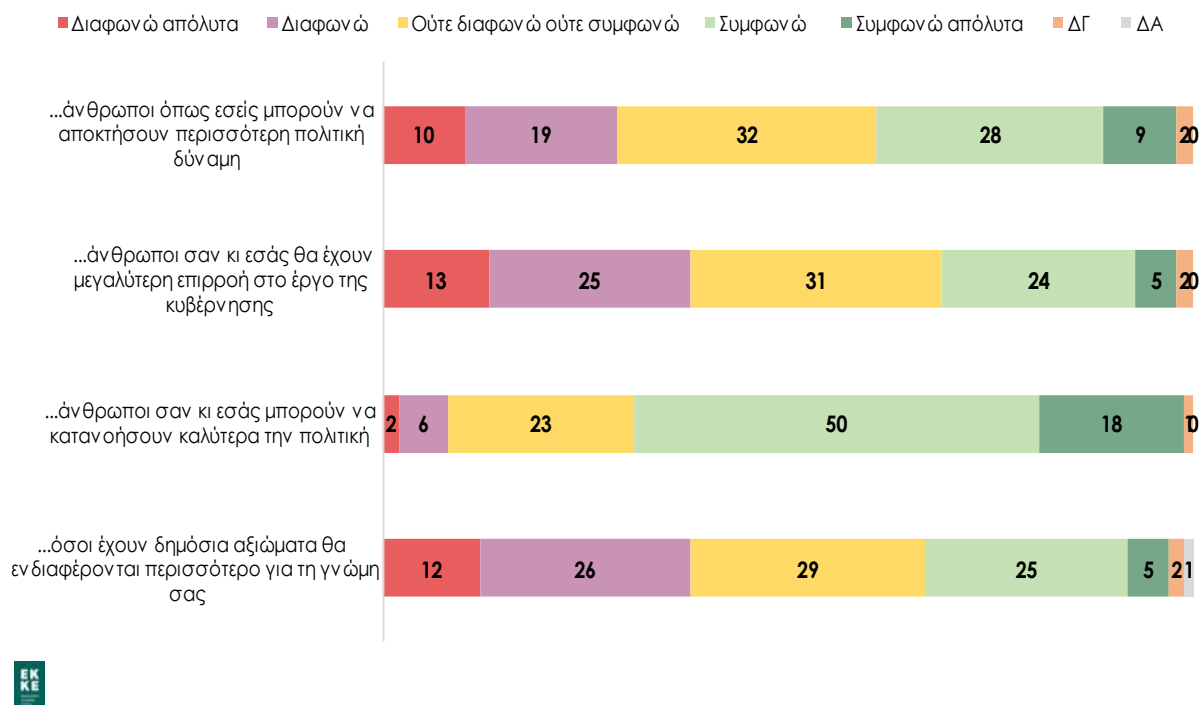
Διαδικτυακή πολιτική επάρκεια

Η ραγδαία άνοδος των ΜΚΔ και της διείσδυσης του διαδικτύου συμπίπτει με τη συζήτηση για τη χρήση των ψηφιακών μέσων με σκοπό την πολιτική συμμετοχή, αλλά και με τον αυξανόμενο προβληματισμό σχετικά με τη δυνατότητα των πολιτών να επηρεάσουν τις πολιτικές διαδικασίες μέσα από αυτά. Σκιαγραφώντας τις αντιλήψεις των χρηστών στην Ελλάδα για τη δική τους πολιτική επάρκεια, με την έννοια ότι «η πολιτική δράση έχει ή μπορεί να έχει επιπτώσεις στην πολιτική διαδικασία έτσι ώστε να αξίζει τον κόπο για κάποιο άτομο να εκπληρώνει τα καθήκοντά του ως πολίτης» (Campbell, Gurin & Miller 1954: 187), ο ένας στους τρεις συμμετέχοντες πιστεύει ότι μέσω διαδικτύου δύναται να αποκτήσει περισσότερη πολιτική δύναμη, ενώ σχεδόν οι επτά στους δέκα (67%) εκτιμούν ότι το διαδίκτυο τους βοηθά να κατανοήσουν καλύτερα την πολιτική (Γράφημα 25).

Το συγκεκριμένο ποσοστό μάλιστα μεγαλώνει συγκριτικά με το 54,8% που κατέγραψε το τρίτο κύμα του WIP-GR, σημειώνοντας αύξηση της τάξης του 12,2%. Αυτή η πεποίθηση της καλύτερης κατανόησης της πολιτικής μπορεί να συνδυαστεί τόσο με την αύξηση της χρήσης του διαδικτύου (91%), όσο και με την περαιτέρω αξιοποίησή του για καθημερινή ενημέρωση (90%). Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με τα αποτελέσματα της έρευνας του Pew Research Center (2022), σύμφωνα με την οποία, όπως αναφέραμε, για το 73% του πληθυσμού της έρευνας η πρόσβαση στα ΜΚΔ οδηγεί σε μεγαλύτερη και πιο διευρυμένη πληροφόρηση.

Γράφημα 25: Πολιτική Επάρκεια

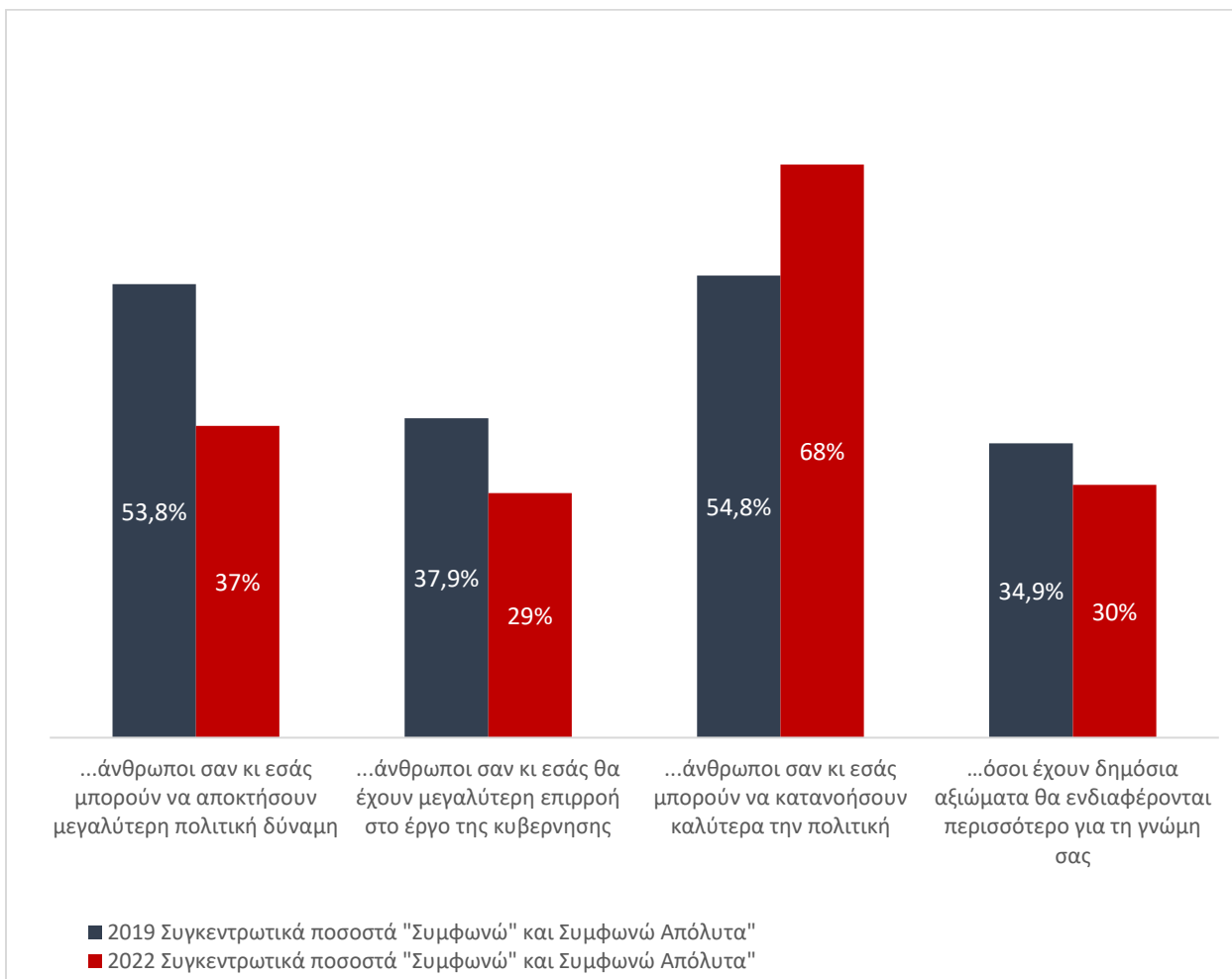
66 Συμπληρώστε το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας σας με τις παρακάτω απόψεις ...

Ωστόσο, το τέταρτο κύμα του WIP-GR μάλλον αποτυπώνει τον περιορισμό κάποιων ψευδαισθήσεων, όπως φαίνεται στο συγκριτικό Γράφημα 26. Το 2019, το 53,4% των χρηστών συμφωνούσε με τη δήλωση ότι «με το διαδίκτυο οι άνθρωποι όπως εσείς μπορούν να αποκτήσουν περισσότερη πολιτική δύναμη», εκτιμώντας ότι χάρη σε αυτό η φωνή τους θα ακουγόταν δυνατότερα. Στην πρόσφατη έρευνα, αυτή η αισιοδοξία μειώθηκε στο 37%, σημειώνοντας πτώση της τάξης του 16,8%.

Παρομοίως, η πεποίθηση ότι οι πολίτες θα μπορούν με το διαδίκτυο να ασκήσουν «μεγαλύτερη επιρροή στο έργο της κυβέρνησης» μειώθηκε στο 29% σε σύγκριση με το σχεδόν 38% που καταγράφηκε το 2019, ενώ και η εκτίμηση ότι «όσοι έχουν δημόσια αξιώματα θα ενδιαφέρονται περισσότερο για τη γνώμη σας» μειώθηκε επίσης στο 30%, πέντε δηλαδή εκατοστιαίες μονάδες συγκριτικά με τη μέτρηση του 2019.

Γράφημα 26: Διαδικτυακή πολιτική επάρκεια (Συνολικά ποσοστά Συμφωνίας στην ερώτηση «Με το διαδίκτυο...» (WIP 2019, 2022)

Απ' ό,τι φαίνεται, αυτή η πτώση κατευθύνθηκε κυρίως στην ουδέτερη κατηγορία του «*Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ*», καθώς τα μειωμένα ποσοστά στη συμφωνία αντιστοιχούν και με μειωμένα ποσοστά και στη διαφωνία. Αυτό δεν αποτυπώθηκε ωστόσο για την άποψη ότι «*με το διαδίκτυο οι άνθρωποι μπορεί να αποκτήσουν μεγαλύτερη πολιτική δύναμη*», διότι η μείωση της αποδοχής της δήλωσης αυτής συνοδεύεται από αντίστοιχη αύξηση στα συγκεντρωτικά ποσοστά διαφωνίας (29%) το 2022 (Γράφημα 27).

Γράφημα 27: Πολιτική επάρκεια (Συνολικά ποσοστά Διαφωνίας στην ερώτηση «Με το διαδίκτυο...») (WIP 2019, 2022)

Πέρα από τη συζήτηση για τη σχετική αποτελεσματικότητα ή μη του κλικτιβισμού (Freelon et al. 2020),³⁴ δύο είναι οι βασικοί λόγοι για την εύθραυστη σχέση της πολιτικής επάρκειας με τη διαδικτυακή συμμετοχικότητα. Η φυσική συμμετοχή στα κοινά προϋποθέτει έντονη προθετικότητα, προσπάθεια και επένδυση (Boulianne 2020, Karpf 2010, Schlozman et al. 2010), ενώ η μικρότερη εμπλοκή που απαιτείται από τη διαδικτυακή συμμετοχή επηρεάζει και απομειώνει την αίσθηση πολιτικής επάρκειας του ίδιου του πολίτη. Κυρίως, όμως, οι πολίτες αντιλαμβάνονται ως πιο ουσιαστική και χειροπιαστή τη σύνδεση ανάμεσα στη φυσική συμμετοχή και τα πολιτικά αποτελέσματα, καθώς οι περισσότεροι πολιτικοί θεσμοί, οι διάφορες διαδικασίες, αλλά και τα πρόσωπα, είναι τοποθετημένα έτσι ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα σε πιο παραδοσιακές μορφές συμμετοχής ή κινητοποίησης (Christensen 2011, Matthews 2021). Η διαδικτυακή συμμετοχή έχει επιπλέον θεωρηθεί από μέρος της βιβλιογραφίας ως δραστηριότητα που μπορεί μεν να εκφράζει την κοινωνική απογοήτευση, καθώς, όμως, δεν εμπεριέχει προσδοκία πολιτικής αλλαγής, ενδέχεται να απο-κινητοποιεί τους πολίτες που υπό διαφορετικές συνθήκες θα είχαν μεγαλύτερα περιθώρια εμπλοκής (Anduiza et al. 2012).

Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με πολλούς ειδικούς, η διαδικτυακή συμμετοχή δεν είναι τόσο ασήμαντη καθώς σε πολλές περιπτώσεις υπήρξε άκρως αποτελεσματική στη διάχυση άγνωστων ή περιθωριακών ή μη κυρίαρχων ιδεών, όπως λ.χ. συνέβη με τα κινήματα *Occupy Wall Street*, *Black Lives Matter*, και *#MeToo*.³⁵

³⁴ Clicktivism: ακτιβισμός μέσα από «κλικ». Μια «φτηνή», από πλευράς ενεργοποίησης πόρων, συμβολική δράση που ουσιαστικά συνίσταται σε μικρο-δραστηριότητες (micro-activities) όπως τα likes, η κοινοποίηση αναρτήσεων, η αλλαγή εικόνας προφίλ σε ένδειξη διαμαρτυρίας κ.λπ..

³⁵ Βλ. <https://www.bbc.com/future/article/20200915-the-subtle-ways-that-clicktivism-shapes-the-world>

Ελευθερία της έκφρασης

Η μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού της έρευνας (82%)³⁶ εκτιμά ότι «οι άνθρωποι θα πρέπει να είναι ελεύθεροι να ασκούν κριτική στις κυβερνήσεις τους μέσω διαδικτύου», παρουσιάζοντας, ωστόσο, μικρή πτώση της τάξης του 4% σε σχέση με τα επίπεδα που κατέγραψε ο τρίτος γύρος του WIP-GR το 2019 (86%). Όμως, λιγότεροι χρήστες (60%) είναι αυτοί που «νιώθουν άνετα να λένε γενικά οτιδήποτε σκέφτονται για την πολιτική». Αν και το ποσοστό αυτό υποδηλώνει έναν σχετικά υψηλό βαθμό εμπεδωμένης ελευθερίας του λόγου στην Ελλάδα, εμφανίζεται μειωμένο κατά οκτώ ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με τα αποτελέσματα του 2019 (68%).³⁷ Ακόμα λιγότεροι χρήστες (20%),³⁸ και μειωμένοι κατά 7,2% σε σχέση με τον τρίτο γύρο του WIP-GR (27,2%),³⁹ πιστεύουν ότι το διαδίκτυο είναι ασφαλές μέρος για να εκφράσει κανείς τις πολιτικές του ιδέες (Γράφημα 28).

Εν τούτοις, έξι στους δέκα διαφωνούν με την άποψη ότι «η κυβέρνηση θα έπρεπε να ελέγχει το διαδίκτυο περισσότερο απ' όσο το ελέγχει τώρα» (59%),⁴⁰ υποδεικνύοντας ότι αυτή η ανασφάλεια πολιτικής έκφρασης αφορά λιγότερο στην κρατική ρύθμιση και περισσότερο στο ρίσκο έκθεσης του χρήστη στις αντίθετες απόψεις άλλων χρηστών. Πέρα από την αποφυγή της έκθεσης, όμως, η πολιτική ελευθερία του λόγου στο διαδίκτυο είναι αμφισβητούμενη και λόγω των διαδικτυακών κακοποιητικών συμπεριφορών, ένα θέμα που έχει αναδυθεί σε διάφορες διαδικτυακές κοινότητες (βλ. Bauman 2019). Οι συμπεριφορές αυτές υπονομεύουν την κοινωνική αλληλεπίδραση, τις ανθρώπινες σχέσεις και τον πολιτικό διάλογο, τον οποίο καθιστούν «δηλητηριώδη».⁴¹ Ίσως αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους σχεδόν επτά στους δέκα (69%) χρήστες στην Ελλάδα συμφωνούν ότι «οι μεγάλες εταιρείες του διαδικτύου, όπως Facebook, Twitter και TikTok, θα έπρεπε να υπόκεινται σε αυστηρότερη ρύθμιση από ό,τι ισχύει σήμερα».⁴²

³⁶ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

³⁷ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

³⁸ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

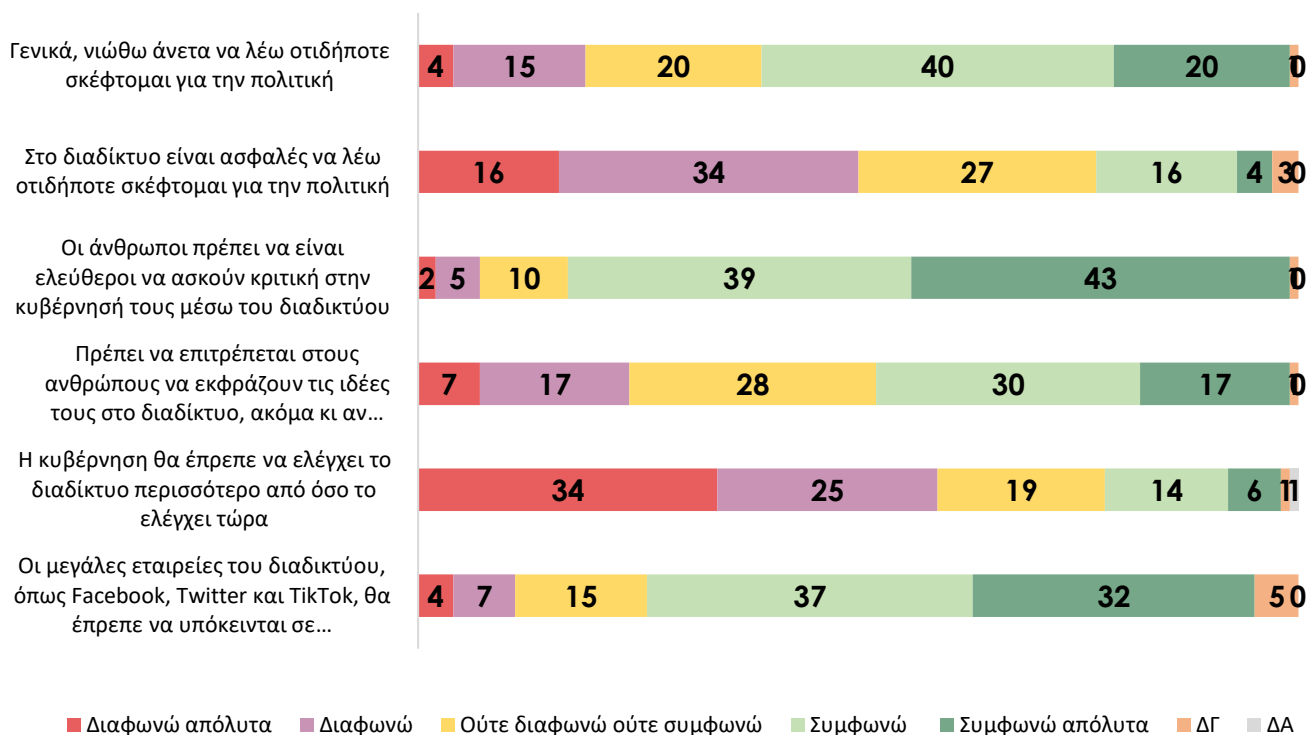
³⁹ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

⁴⁰ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Διαφωνώ» και «Διαφωνώ απόλυτα».

⁴¹ Βλ. σχετικά, <https://www.theguardian.com/technology/2014/jan/30/labour-calls-for-better-laws-to-stop-cyberbullying>

⁴² Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

Γράφημα 28: Ελευθερία του Λόγου

ΠΛΑΤΦΟΡΜΕΣ, ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΙ, ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ

Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

Με τα ΜΚΔ να έχουν καταλάβει μεγάλο μέρος της συζήτησης και της βιβλιογραφίας για τον ρόλο τους κατά την διάρκεια της πανδημίας (τόσο ως προς τις προεκτάσεις τους στις διαπροσωπικές σχέσεις όσο και ως προς την πληροφόρηση, αλλά και τη διάχυση παραποιημένων ειδήσεων), οι ψηφιακοί χρήστες στην Ελλάδα εμφανίζονται διχασμένοι ανάμεσα στην ουδέτερη και την αρνητική στάση στο ερώτημα για το εάν τα αυτά τα Μέσα βελτίωσαν ή χειροτέρεψαν τον κόσμο, με σχεδόν τα ίδια ποσοστά (40% ουδέτερη και 41% αρνητική στάση). Μόνο το 15% του πληθυσμού της έρευνας θεωρεί ότι η επίδραση των ΜΚΔ στον κόσμο ήταν θετική μέχρι σήμερα (Γράφημα 29).

Γράφημα 29: Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

“Γενικά, πιστεύετε ότι οι εταιρείες κοινωνικής δικτύωσης όπως το Facebook και το TikTok...

Στα ίδια συμφραζόμενα, αναδεικνύεται η πολυπλοκότητα του γενικού ρόλου των ΜΚΔ τόσο στην επισκόπηση της σχετικής συζήτησης από τους Lorenz-Spreen et al. (2023), όσο και στη διεθνή έρευνα του Pew Research Center (2022). Σύμφωνα με την έρευνα αυτή, οι πολίτες βλέπουν τα ΜΚΔ τόσο ως γόνιμο όσο και ως καταστροφικό κομμάτι της πολιτικής ζωής. Περίπου οι μισοί συμμετέχοντες πιστεύουν ότι τα ΜΚΔ είναι κάτι θετικό για τη δημοκρατία στη χώρα τους (53%), ενώ ο ένας στους τρεις εκτιμά ότι είναι κάτι αρνητικό (35%). Επιπλέον, στην πλειονότητά τους, οι συμμετέχοντες εκτιμούν ότι τα ΜΚΔ είναι ένα αποτελεσματικό εργαλείο για επίτευξη πολιτικών στόχων και κοινωνικής ευαισθητοποίησης, για την αφύπνιση της προσοχής της πολιτικής ηγεσίας και την επιρροή στις πολιτικές αποφάσεις. Παρόλα αυτά, το 84% εκτιμά ότι τα ΜΚΔ έχουν καταστήσει τους

ανθρώπους ιδιαίτερα ευάλωτους στην παραπληροφόρηση, τις ψευδείς/παραπονημένες ειδήσεις και τις φήμες. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, το 70% θεωρεί ότι, μετά την κλιματική αλλαγή, η διάδοση ψευδών/παραπονημένων ειδήσεων είναι η δεύτερη μεγαλύτερη απειλή για τον πλανήτη.⁴³

Εν τούτοις, ανεξάρτητα από τους κινδύνους της παραπληροφόρησης και της κοινωνικής πόλωσης, ο θετικός αντίκτυπος των ΜΚΔ αφορά στο αίσθημα ενδυνάμωσης που προφέρουν στους ανθρώπους, τόσο μέσω της δυνατότητας δημιουργίας περιεχομένου, όσο και μέσω της κοινότητας που διαμορφώνεται από τις καθημερινές αλληλεπιδράσεις τους (Subramanian, Mitra & Ransbotham 2021). Επίσης, προς το παρόν, δεν φαίνεται να υπάρχει ο απαραίτητος όγκος ψηφιακών χρηστών που θα μπορούσε να απειλήσει τις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης για την αδράνειά τους (να συμμορφώνονται σε ηθικούς κανόνες), είτε μέσω συλλογικής δράσης είτε αποχωρώντας από αυτές (Pradel et al. 2022).

Αλγοριθμική επίγνωση

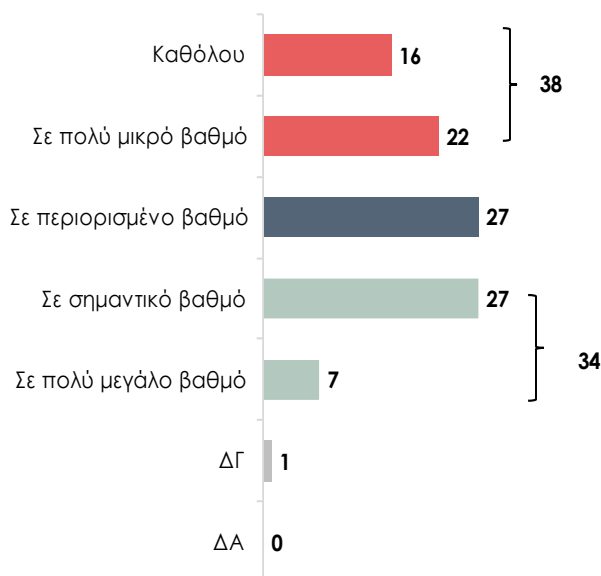
Παρά τη διείσδυση της χρήσης του διαδικτύου, την αύξηση αναζήτησης ειδήσεων online και την μεγάλη εξοικείωση με τα ΜΚΔ, οι χρήστες στην Ελλάδα εμφανίζουν χαμηλό βαθμό «αλγοριθμικής επίγνωσης» (algorithmic awareness), με την έννοια της κατανόησης του τρόπου με τον οποίο οι αλγόριθμοι της Τεχνητής Νοημοσύνης διαμορφώνουν περιεχόμενο, αποφάσεις, ή την εμπειρία μας στη σύγχρονη ψηφιακή πραγματικότητα. Πρόκειται για μια προηγμένη ψηφιακή δεξιότητα που δυνητικά δημιουργεί νέες ανισότητες (Gran, Booth & Bucher 2021) και φαίνεται ότι εν πολλοίς απουσιάζει από την κοινότητα των χρηστών στην Ελλάδα, αν και οι «έξυπνοι» αλγόριθμοι, πλέον, «κατασκευάζουν ιδιωτικούς κόσμους» (Latzer 2022) και καθορίζουν σημαντικά τις επιλογές μας τόσο στη διαδικτυακή όσο και στην εξωδιαδικτυακή ζωή.⁴⁴ Σχεδόν τέσσερις στους 10 χρήστες δεν γνωρίζουν «καθόλου» ή γνωρίζουν «σε πολύ μικρό βαθμό» τον ρόλο της Τεχνητής Νοημοσύνης και των αλγορίθμων της στα ΜΚΔ, το 27% «σε περιορισμένο βαθμό», ενώ το 34% (κυρίως νεότεροι χρήστες) πιστεύουν ότι γνωρίζουν καλά (σε σημαντικό ή πολύ μεγάλο βαθμό) το πώς λειτουργεί η κρυφή αλγοριθμική αρχιτεκτονική στις μεγάλες online πλατφόρμες (Γράφημα 30).

⁴³ Επ' αυτού του σημείου, βλ. την απαισιοδοξία των ειδικών για τις επιπτώσεις των ΜΚΔ στις φιλελεύθερες δημοκρατίες τα επόμενα δέκα χρόνια στην πρόσφατη έκθεση προόρασης του Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/atlantic-council-strategy-paper-series/welcome-to-2033/#democracy>

⁴⁴ Βλ. σχετικά, <https://www.abc.net.au/news/2022-12-12/robodebt-algorithms-black-box-explainer/101215902>

Γράφημα 30: Αλγοριθμική επίγνωση

“Είστε ενημερωμένος/η για τον ρόλο της Τεχνητής Νοημοσύνης και των αλγορίθμων της στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης/social media; μεταξύ όσων χρησιμοποιούν το διαδίκτυο

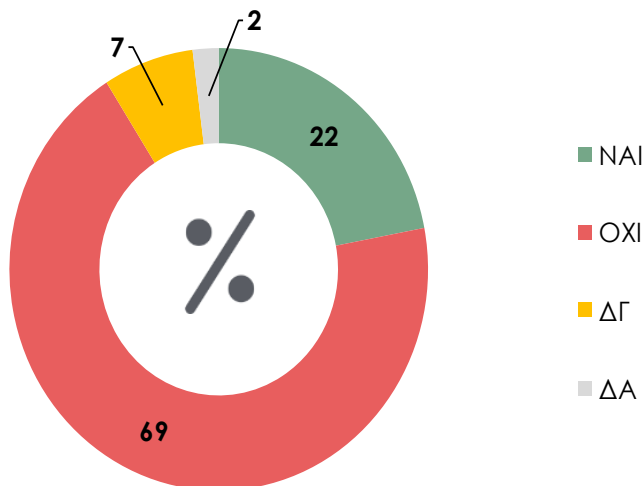
Σύμφωνα με την έρευνα της FocusBari/YouGov,⁴⁵ στο άκουσμα του όρου «Τεχνητή Νοημοσύνη», σχεδόν ένας στους δύο χρήστες δηλώνει ότι αισθάνεται σκεπτικισμό ή αμφιβολία, ένας στους τρεις έχει θετικά συναισθήματα και ένας στους πέντε δηλώνει ότι ο όρος τους προκαλεί αρνητικά συναισθήματα. Η εικόνα αυτή φαίνεται να συνάδει με τα ευρήματα του WIP-GR 2022, καθώς ένας στους πέντε χρήστες ανησυχεί ότι «η δουλειά του μπορεί να χαθεί λόγω της αυτοματοποίησης, της τεχνητής νοημοσύνης ή άλλων τεχνολογικών εξελίξεων» (Γράφημα 31). Εν τούτοις, το ποσοστό αυτό (22%) είναι σαφώς χαμηλό σε σύγκριση με αποτελέσματα άλλων σχετικών εκθέσεων (ΟΟΣΑ, WEF, McKinsey, κ.ά.) και ερευνών στρατηγικής προόρασης, ειδικότερα με τη μακράς κλίμακας παγκόσμια έρευνα του Millennium Project “World/Tech 2050” (2017-2019),⁴⁶ που συμμετείχε και η Ελλάδα, στην παραγωγική διαδικασία της οποίας πάντως η αυτοματοποίηση δεν έχει εισβάλει ακόμα και άρα η απειλή είναι σε απόσταση.

⁴⁵ <https://thetotalbusiness.com/2022/03/13/ereuna-ellhnes-texnhth-nohmosini/>

⁴⁶ <https://www.millennium-project.org/future-work-technology-2050-global-scenarios/>

Γράφημα 31: Τεχνολογία και εργασία

66 Αισθάνεστε ότι η δουλειά σας μπορεί να χαθεί λόγω της αυτοματοποίησης, της τεχνητής νοημοσύνης, ή άλλων τεχνολογικών εξελίξεων; μεταξύ όσων εργάζονται

Σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής,⁴⁷ οι αλγόριθμοι είναι ένα απαραίτητο στοιχείο της διαδικτυακής εμπειρίας καθώς η πλοήγησή μας στον παγκόσμιο ιστό θα ήταν σχεδόν αδύνατη χωρίς την εφαρμογή έξυπνων αλγορίθμων που οργανώνουν για εμάς τους ποταμούς δεδομένων του διαδικτύου. Παράλληλα, όμως, οι αλγόριθμοι λειτουργούν πέρα από τον έλεγχό μας για να ικανοποιήσουν τις προτιμήσεις μας, εξειδικεύοντας το περιεχόμενο στο οποίο εκτιθέμεθα και αποκλείοντας ό,τι δεν ταιριάζει στο συμπεριφορικό μας προφίλ. Υπολογίζοντας πιθανότητες για να μπορούν να προβλέψουν στατιστικά τις τάσεις και τις κλίσεις των ανθρώπων, μπορεί να μετατρέψουν την προγνωστική ικανότητα σε δύναμη τροποποίησης της συμπεριφοράς όπως φάνηκε λόγω χάριν στα πειράματα κοινωνικής μεταδοτικότητας του Facebook (Kramer et al. 2014).⁴⁸

Φαινόμενα όπως μικρο-στοχευμένα πολιτικά μηνύματα, στρατευμένες ειδήσεις ή αυτοματοποιημένα συστήματα συστάσεων (recommendation systems), που καταλήγουν να διακινούν πολωτικό, παραπλανητικό, ακραίο ή επικίνδυνο περιεχόμενο μέσα στις φιλτράφουσες των χρηστών, έχουν οδηγήσει την ΕΕ να προσδώσει έμφαση στη βαθύτερη κατανόηση της αλγοριθμικής επιρροής. Σημειωτέον ότι η αξίωση για «εξηγήσιμη Τεχνητή Νοημοσύνη»,⁴⁹ όσο και το

⁴⁷ <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/49b629ee-1805-11eb-b57e-01aa75ed71a1/language-en>

⁴⁸ Στα πειράματα αυτά, η πλατφόρμα κατόρθωσε να τροποποιήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά σπέρνοντας υποσυνείδητα στοιχεία σε διάφορες σελίδες της, προκειμένου να επηρεάσει την εκλογική συμπεριφορά των χρηστών. Βλ. <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1320040111>

⁴⁹ Explainable AI: αλγόριθμοι που μπορούν να αποκαλύψουν πώς λειτουργούν και γιατί καταλήγουν σε συγκεκριμένες αποφάσεις και συστάσεις. Βλ. https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai-and-interpretability-policy-briefing_creative_commons.pdf

άρθρο 22 του Γενικού Κανονισμού για την Προστασία Δεδομένων της ΕΕ (GDPR) αναφέρονται στο δικαίωμα των χρηστών «να μην υπόκεινται σε αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων». Αν και η ασάφεια της διατύπωσης του άρθρου και η δυσκολία ερμηνείας των αλγοριθμικών αποφάσεων λόγω της μεγάλης περιπλοκότητάς τους εγείρει ερωτήματα σχετικά με την πραγματική προστασία που μπορεί να παρασχεθεί στα υποκείμενα των δεδομένων, η τεχνολογία της εξηγήσιμης Τεχνητής Νοημοσύνης ήδη σημειώνει προόδους (Goebel et al. 2018).

Διαδίκτυο και εργασία στο μέλλον

Όπως υποστηρίζει ο ιδρυτής του World Internet Project, καθηγητής Jeff Cole, η πανδημία επηρέασε βαθιά τις αντιλήψεις για την εργασία,⁵⁰ κάτι που φαίνεται και στην παρούσα έρευνα του WIP-GR (Γράφημα 32). Έρευνα της FocusBari/YouGov έδειξε ότι η τηλεργασία παρουσιάζει αρκετά πλεονεκτήματα για το ελληνικό κοινό (όπως αποφυγή ταλαιπωρίας μετακινήσεων και καλύτερη οργάνωση του χρόνου), ωστόσο το σημαντικότερο μειονέκτημα παραμένει η «αποξένωση και έλλειψη κοινωνικοποίησης» (73%), η «αδυναμία διαχωρισμού προσωπικού και επαγγελματικού χρόνου» (50%), «δυσκολία οργάνωσης και επικοινωνίας με συναδέλφους» (42%). Πάντως, οι επτά στους δέκα τοποθετούνται (μάλλον ή απολύτως) υπέρ της τηλεργασίας, με σημαντικά θετικότερους υποστηρικτές της τους νέους ανθρώπους (25-34 ετών) και όσους/-ες ήδη έχουν δοκιμαστεί στο εν λόγω πεδίο.

Όσον αφορά στην εκπαίδευση, το 45% των συμμετεχόντων/-ουσών στην έρευνα του WIP-GR 2022⁵¹ πιστεύει ότι «η εξατομικευμένη τηλεεκπαίδευση θα είναι ο κανόνας για τη δια βίου εκπαίδευση», ενώ περίπου το ίδιο ποσοστό (44%)⁵² αισιοδοξεί ότι «τα προγράμματα δια βίου μάθησης θα είναι δωρεάν και διαθέσιμα σε όλους τους πολίτες». Επίσης, μετά από σχεδόν δύο χρόνια τηλε-εργασίας και τηλεεκπαίδευσης, περίπου οι μισοί από τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες στον τέταρτο γύρο του WIP-GR «προβλέπουν» ότι το 2040 η τεχνολογία και η δυνατότητα της εργασίας από απόσταση θα τροποποιήσει τις εργασιακές συλλογικότητες έως και την κοινωνική πολιτική, εκτιμώντας ότι «θα υπάρχουν ενώσεις εργαζομένων και προγράμματα ασφάλισης για όσους δουλεύουν αποκλειστικά ως ελεύθεροι επαγγελματίες (freelancers) σε ψηφιακές πλατφόρμες» (54%).⁵³ Πάνω από έξι στους 10 χρήστες στην Ελλάδα (64%)⁵⁴ πιστεύουν ότι «οι τηλε-εργαζόμενοι θα είναι αντιμέτωποι με την κοινωνική απομόνωση», ενώ το 41% συμφωνεί στο ότι «ακόμα πιο μεγάλο μέρος της εργασίας θα μεταφερθεί σε ψηφιακούς κόσμους (metaverse) όπου οι εργαζόμενοι θα χρησιμοποιούν τα avatar τους». Αξίζει να υπογραμμίσουμε εδώ όχι μόνο την δυσόλινη προοπτική της ατομοποίησης/αποξένωσης των τηλεεργαζομένων, με κίνδυνο να απωλέσουν το νόημα της εργασιακής ζωής (βλ. Nikolova & Cnossen 2020), αλλά κυρίως το μεγάλο ποσοστό (20-25%) των συμμετεχόντων/-ουσών στην έρευνά μας οι οποίοι/-ες απέναντι στα ερωτήματα που τους τέθηκαν έδειξαν πως αδυνατούν να σκεφτούν με φαντασία το τι είναι πιθανό να συμβεί και να δημιουργήσουν εικόνες του μέλλοντος. Ίσως πρόκειται, μεταξύ άλλων, γι' αυτό που ο Hans Ulrich Gumbrecht εύστοχα αποκαλεί «προσκόλληση στις επιδράσεις της παρουσίας» (Fixierung auf Präsenzeffekte).

⁵⁰ <https://www.digitalcenter.org/columns/cole-the-war-that-is-coming/>

⁵¹ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

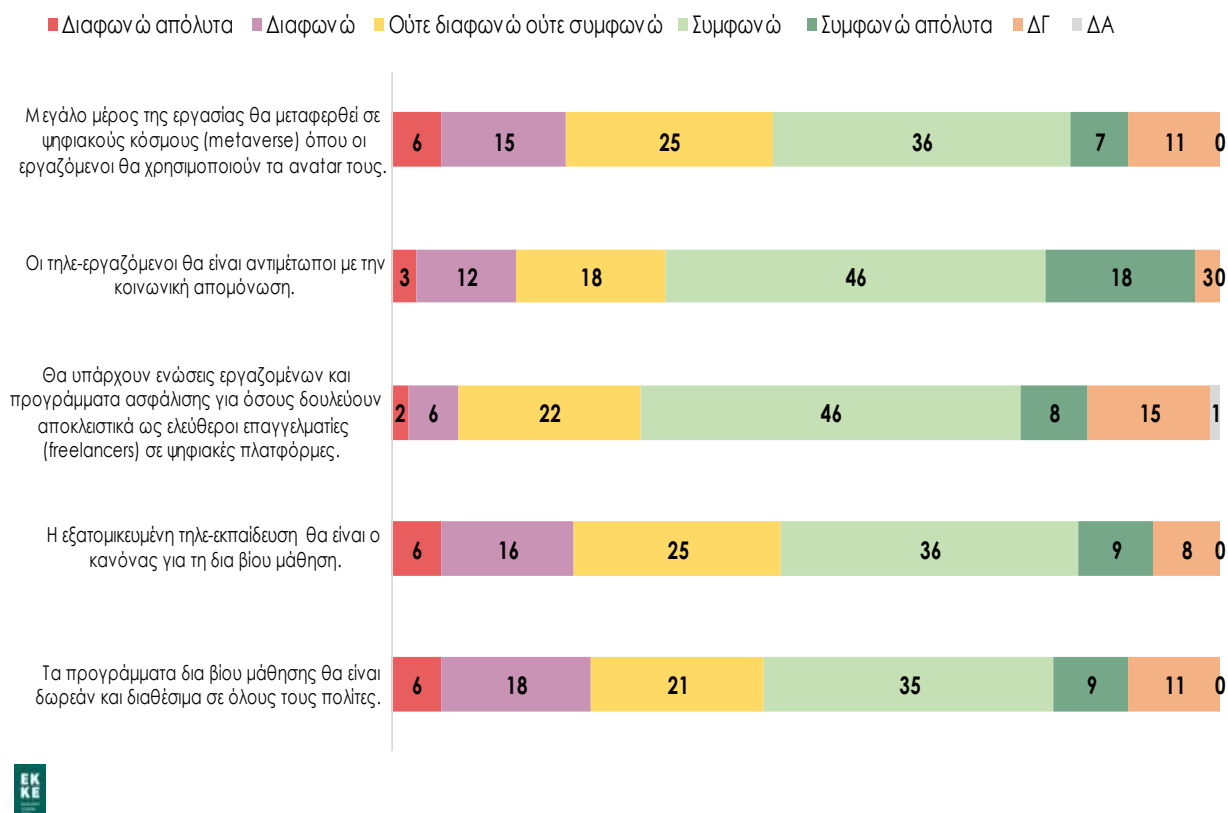
⁵² Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

⁵³ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

⁵⁴ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Συμφωνώ» και «Συμφωνώ απόλυτα».

Γράφημα 32: Εργασία και Διαδίκτυο

66 Συμπληρώστε το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας σας με τις παρακάτω απόψεις. Θα λέγατε ότι το 2040...

Η αίσθηση της απομόνωσης, όπως τη βίωσαν οι ερωτώμενοι/-ες κατά τη διάρκεια της πανδημίας στον χώρο της εργασίας και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, όσο και η αλλοίωση της ποιότητας της κοινωνικής τους εμπειρίας, αποτυπώνεται στο Γράφημα 33. Το 50% των συμμετεχόντων/-ουσών⁵⁵ νιώθουν απομονωμένοι από τους άλλους, ενώ το 62% δηλώνουν ότι τους λείπει η συντροφικότητα⁵⁶ και το 55% νιώθουν ότι τους παραμελούν.⁵⁷

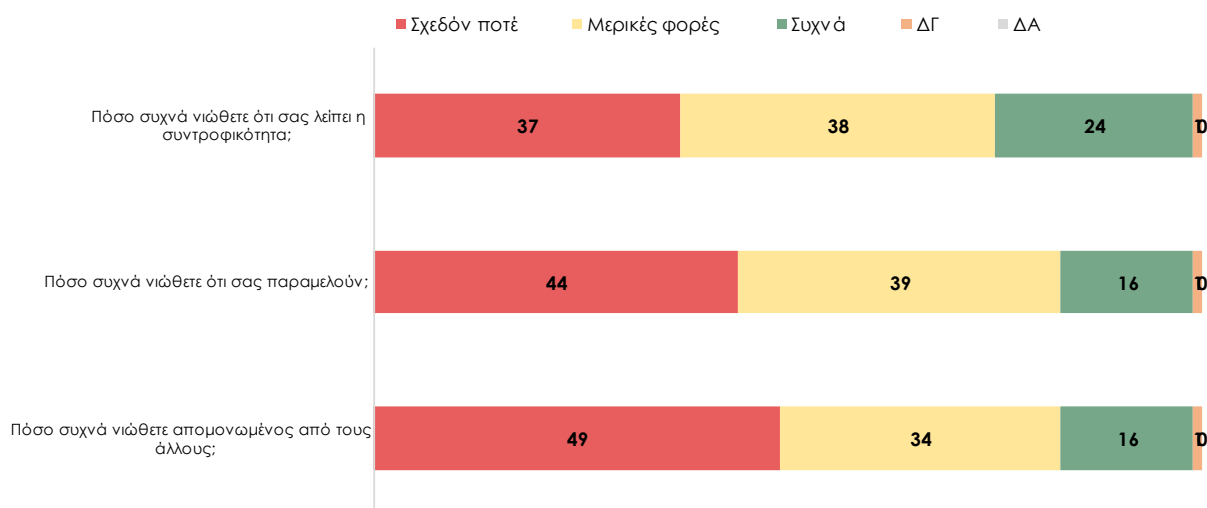
⁵⁵ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Μερικές φορές» και «Συχνά».

⁵⁶ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Μερικές φορές» και «Συχνά».

⁵⁷ Συνολικό ποσοστό απαντήσεων «Μερικές φορές» και «Συχνά».

Γράφημα 33: Κοινωνικές και συναισθηματικές σχέσεις

66 Πόσο συχνά νιώθετε κάθε ένα από τα παρακάτω;

Φαίνεται ότι οι ψυχολογικές επιπτώσεις της πανδημίας πράγματι εξακολουθούν να επιβαρύνουν τις διαπροσωπικές σχέσεις. Επ' αυτού του σημείου, η ανασκόπηση και μετα-ανάλυση των Ernst et al. (2022),⁵⁸ σε 34 έρευνες παγκοσμίως που αφορούσαν συνολικά σε 200.000 άτομα, έδειξε ότι η σχετικά μικρή (5%) αλλά υπαρκτή αύξηση της κοινωνικής απομόνωσης οδήγησε στην απομείωση του κοινωνικού δικτύου πολλών ατόμων και, επομένως, σε μοναξιά, η οποία χαρακτηρίζει την αίσθηση ενός ατόμου ότι στερείται ποσοτικά και ποιοτικά τις επιθυμητές κοινωνικές σχέσεις.

Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα εγείρουν το ερώτημα σε ποιο βαθμό οι αναγκαίοι υγειονομικοί περιορισμοί, η καραντίνα, η φυσική και κοινωνική αποστασιοποίηση, η τηλεργασία, η τηλεεκπαίδευση και, εντέλει, η ευρύτερη διεξόδυση της διαδικτυακής τεχνολογίας (υπερσυνδεσιμότητα) επιβάρυναν τη συναισθηματική ζωή, εντείνοντας φαινόμενα απομονωτισμού και επιβαρύνοντας την ψυχική υγεία (βλ. Donnelly & Montuori 2022).

⁵⁸ Βλ. σχετικά, <https://psycnet.apa.org/fulltext/2022-59604-001.html>

ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΠΡΟΟΡΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Όπως συμβαίνει σε κάθε χώρα, έτσι και στην Ελλάδα, οι νέες τεχνολογίες εγγράφονται κάθε φορά στο ιδιαίτερο αξιακό πλαίσιο της κοινωνίας, έτσι ώστε να προκύπτουν δυναμικές «συγκλίσεις και αποκλίσεις»,⁵⁹ αλλά και ιδιότυπες εντάσεις, παραδοξότητες, αμφιθυμίες και αμφιρροπίες. Η εν εξελίξει «δεύτερη φάση της ψηφιοποίησης», που χαρακτηρίζεται έντονα από την *ψηφιακή τριάδα* της «δεδομενοποίησης» σε όλα τα πεδία ανθρώπινης δραστηριότητας, της «αλγοριθμοποίησης» των διαδικασιών επιλογής και λήψης αποφάσεων, και της «πλατφορμοποίησης» των αγορών, συνδιαλλαγών και υπηρεσιών,⁶⁰ ανακλαστικά οδηγεί την ελληνική κοινωνία στο να προσαρμόζει τις δομές της στα νέα ψηφιακά δίκτυα και την κουλτούρα της στην επεξεργασία της πολυπλοκότητας και της ταχύτητας. Πρόκειται, όμως, για μια δύσκολη προσαρμογή, που, όπως φαίνεται από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, προχωρά με ανάμεικτα συναισθήματα και πάντως με αρκετές ανησυχίες και προβληματισμούς, οι οποίοι δεν διαφοροποιούνται σημαντικά από αυτούς που καταγράφηκαν στο προηγούμενο κύμα του WIP-GR,⁶¹ παρά την αξιοσημείωτη πανδημική διατάραξη του ελληνικού διαδικτύου.

Επίσης, παρά τα «ψηφιακά άλματα» που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα κατά τα τελευταία χρόνια (με ποσοστό πρόσβασης που κατά την παρούσα έρευνα σκαρφάλωσε στο 91%), παραμένει στόχος η ενίσχυση της ψηφιακής πολιτεότητας, που εμφανίζει χαμηλό βαθμό (εξωτερικής) πολιτικής επάρκειας (και με συμπτώματα *ψηφιακού μιθριδατισμού*⁶²), και μιας εν γένει ψηφιακά ανώριμης και ευάλωτης κοινωνίας, η αντιμετώπιση των αναδυόμενων πολύμορφων ψηφιακών ανισοτήτων,⁶³ και η επιτάχυνση στην ψηφιοποίηση διαδικασιών και λειτουργιών σε όλο το φάσμα των δημόσιων πολιτικών (με παράλληλη πρόοδο σε θέματα διαλειτουργικότητας των δημοσίων υπηρεσιών). Η επιτάχυνση αυτή είναι απαραίτητη προκειμένου να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά το αυξημένο διαχειριστικό κόστος, η μειωμένη ανταγωνιστικότητα και ο περαιτέρω αποκλεισμός ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Σε μια εποχή περιορισμένων δημόσιων πόρων, οι ΤΠΕ (Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας) θα μπορούσαν πράγματι να βοηθήσουν τον δημόσιο τομέα να

⁵⁹ Βλ. Δεμερτζής 2017.

⁶⁰ Για την έννοια της «ψηφιακής τριάδας», βλ. Latzer 2022.

⁶¹ Στα ελληνικά: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/06/wip_greece_final_2-6_2020.pdf. Στα αγγλικά: <http://eprints.lse.ac.uk/107537/>.

⁶² Οι πέντε στους 10 ψηφιακούς χρήστες δηλώνουν πως πρέπει να αποδεχθούμε ότι «δεν υπάρχει ιδιωτικότητα», ενώ οι έξι στους 10 πιστεύουν πως «δεν θα υπάρχει ιδιωτικότητα» ούτε το 2040.

⁶³ Σύμφωνα με την έκθεση «Global Risks Report 2022» (World Economic Forum), οι «ψηφιακές ανισότητες» περιλαμβάνονται στους συστημικούς κινδύνους που θα αντιμετωπίσει η Ελλάδα τα επόμενα χρόνια. Αντλώντας από την πρόσφατη έκθεση της Βρετανικής Ακαδημίας για την ψηφιακή ανισότητα, μπορούμε να εστιάσουμε σε έξι σημεία: 1) Η αντιμετώπιση της ψηφιακής φτώχειας δεν αφορά πλέον τόσο στη διαδικτυακή πρόσβαση όσο σε παρεμβάσεις που ενδυναμώνουν τους ψηφιακούς χρήστες να ωφεληθούν από αυτήν. 2) Η αξιοποίηση δημόσιων πόρων και φορέων σε τοπικό επίπεδο είναι σημαντική για την αντιμετώπιση της ψηφιακής φτώχειας. 3) Οι στρατηγικές αντιμετώπισης της ψηφιακής φτώχειας αποτελούν πολύτιμα συστατικά ευρύτερων πολιτικών καταπολέμησης των ανισοτήτων. 4) Οι δημόσιες πολιτικές πρέπει να εξετάσουν πώς και γιατί οι διασταυρούμενες ανισότητες είναι πιθανό να επιδεινώσουν την ψηφιακή φτώχεια και να σχεδιάσουν παρεμβάσεις που μπορούν να ωφεληθούν όσους κινδυνεύουν περισσότερο από αυτήν. 5) Οι άνθρωποι μπορούν να εισέλθουν και να εξέλθουν από το πεδίο της ψηφιακής φτώχειας με την πάροδο του χρόνου. 6) Χρειάζεται να εξεταστούν παρεμβάσεις ψηφιακής πολιτικής που μπορούν να προσαρμοστούν στις δημογραφικές και οικονομικές αλλαγές, μέσω συνεπών και μακροπρόθεσμων επενδύσεων. Βλ. σχετικά, <https://www.thebritishacademy.ac.uk/news/new-report-proposes-six-policy-lessons-to-address-digital-inequality/>

αναπτυχθεί καινοτομικά για την παροχή ποιοτικών υπηρεσιών προς τους πολίτες, με ταυτόχρονη αύξηση της αποδοτικότητας.

Η ανάγκη για περαιτέρω βελτίωση των «ψηφιακών δημόσιων υπηρεσιών», όπως περιγράφονται από τον ευρωπαϊκό δείκτη DESI (Digital Economy and Society Index),⁶⁴ αφορά τόσο στην ηλεκτρονική διοίκηση όσο και στην υγεία, με έμφαση στην αποτελεσματική ψηφιοποίηση του πεδίου της υγειονομικής φροντίδας. Παράλληλα, με τον στόχο μιας προορατικής ψηφιακής πολιτικής συρρέει και η ανάγκη για επέκταση της νομοθεσίας σε συνέχεια των πράξεων για τις Ψηφιακές Αγορές και τις Ψηφιακές Υπηρεσίες, για την Ψηφιακή Διακυβέρνηση, για την ελευθερία των Μέσων Ενημέρωσης, για την Κυβερνοανθεκτικότητα και για την Τεχνητή Νοημοσύνη (υπό υιοθέτηση το 2023), καθώς και της Οδηγίας για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας των εργαζομένων σε ψηφιακές πλατφόρμες (ένα νομοσχέδιο με έντονα κοινωνικό χαρακτήρα που πιθανώς θα μετατραπεί σε ευρωπαϊκό νόμο μέχρι το τέλος του 2023).⁶⁵ Τα παραπάνω σηματοδοτούν μια ριζική *αλλαγή Παραδείγματος*, με την έννοια ότι, πλέον, η πρόκληση δεν είναι τόσο η ίδια η ψηφιακή καινοτομία όσο η *διακυβέρνηση του ψηφιακού* και, ως εκ τούτου, η νέα μορφολογία της εξουσίας και η διαμόρφωση της *ψηφιακής κυριαρχίας*, σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο.⁶⁶

Από μια προορατική σκοπιά, η προάσπιση της ψηφιακής μας κυριαρχίας, που συνδέεται στενά με την εξασφάλιση της ανθεκτικότητας και της στρατηγικής αυτονομίας της χώρας, προϋποθέτει σε βάθος χρόνου, μεταξύ άλλων, ιδιοκτησία των δεδομένων του Δημοσίου και αξιοποίηση των ανοικτών τεχνολογιών, εξαγωγή καινοτομίας και διανοητικής ιδιοκτησίας, ωρίμανση των δομών μεταφοράς τεχνολογίας σε σχέση με τις ψηφιακές τεχνολογίες, υποστήριξη της ενεργού συμμετοχής της κοινωνίας στη διαμόρφωση του ψηφιακού μέλλοντος (όσο και στη διαλογική κατασκευή εναλλακτικών μελλοντικών εκδοχών και σεναρίων), και ενίσχυση του απαραίτητου «θεσμικού τριγώνου» μεταξύ ψηφιακής διακυβέρνησης, ψηφιακής ρύθμισης και ψηφιακής ηθικής.⁶⁷

Εκτός του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης, πρωτοβουλίες θα πρέπει να αναλάβουν και άλλοι κρατικοί και μη κρατικοί φορείς προκειμένου, μεταξύ άλλων, να οικοδομηθεί *ψηφιακό ανθρώπινο κεφάλαιο* (ενίσχυση ψηφιακού αλφαριθμητισμού/δεξιοτήτων σε συνδυασμό με τον γραμματισμό για το μέλλον),⁶⁸ καθώς και *ψηφιακό κοινωνικό κεφάλαιο*, με στόχο να περισταλούν τα υφιστάμενα *επέκεινα της πρόσβασης χάσματα* (digital gaps after access) και να υποστηριχθεί η ψηφιακή εμπιστοσύνη και η ψηφιακή συμπερίληψη και συνοχή, κάτι που αποκτά ιδιαίτερη σημασία λόγω της διατάραξης του ελληνικού διαδικτύου από τα ψηφιακά αντηχεία (echo chambers).⁶⁹

⁶⁴ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>

⁶⁵ Επίσης, τα κράτη μέλη, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέληξαν σε συναίνεση σχετικά με τη Διακήρυξη των Ψηφιακών Δικαιωμάτων και Αρχών. Η διακήρυξη στοχεύει στο να χρησιμεύσει ως σημείο αναφοράς για τον ψηφιακό μετασχηματισμό της Ευρώπης και για ένα βιώσιμο ψηφιακό μέλλον, με περισσότερη ευημερία και επίκεντρο τον άνθρωπο. Βλ. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-principles>

⁶⁶ Βλ. Floridi 2022.

⁶⁷ Σημαντική εξέλιξη προς αυτή την κατεύθυνση αποτελεί η σύσταση, στις 28 Φεβρουαρίου του 2021 (N 4780/2021), της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής και Τεχνοηθικής (ΕΕΒΤ) στη χώρα μας, ως συμβουλευτικού οργάνου της Πολιτείας, με πρώτιστο καθήκον τη συστηματική χαρτογράφηση και αντιμετώπιση των ηθικών και δεοντολογικών προκλήσεων που συρρέουν με την τεχνοεπιστημονική πρόοδο, από την οπτική της ελληνικής κοινωνίας και μέσα από την ευρύτερη δημόσια συζήτηση με τους ενδιαφερόμενους φορείς και τους πολίτες.

⁶⁸ Σχετικά με την έννοια του «γραμματισμού για το μέλλον», βλ. <https://en.unesco.org/futuresliteracy/about>

⁶⁹ Βλ. Humprecht et al. 2020. Σημειωτέον ότι, σύμφωνα με την πρόσφατη έκθεση «Global Risks Report 2023» (World Economic Forum), ο «κοινωνικός κατακερματισμός», εντός και εκτός διαδικτύου, αποτελεί μείζονα κίνδυνο για τη φιλελεύθερη δημοκρατία σε παγκόσμιο επίπεδο.

Πάνω απ' όλα, χρειάζεται να καλλιεργηθεί μελλοντοστραφές όραμα, ανοικτή ψηφιακή ευφυΐα (σε επίπεδο πολιτειότητας και θεσμών) και συνεργατικές μορφές δυναμικής κατανόησης και διάγνωσης των συστημικών αλλαγών, οι οποίες εκτυλίσσονται με την κατίσχυση των ψηφιακών πλατφορμών και την καθιέρωση των νέων Μέσων στην αναδυόμενη Κοινωνία της Τεχνητής Νοημοσύνης, καθώς και του τρόπου με τον οποίο τα Μέσα αυτά μετασχηματίζουν εκ βάθρων το πώς βιώνουμε τον εαυτό μας, την εργασία και το ευρύτερο περιβάλλον μας. Εν κατακλείδι, να προετοιμαστούμε καλύτερα και να σκεφτούμε/σχεδιάσουμε με δημιουργικότητα και φαντασία καλύτερους μετα-ψηφιακούς κόσμους, με επίκεντρο τη βιώσιμη ανάπτυξη, τον άνθρωπο και τα θεμελιώδη δικαιώματα, τις φιλελεύθερες δημοκρατικές αρχές και τις συλλογικές μας αξίες.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anduiza, E., Jensen, M. J., & Jorba, L. (Eds.). (2012). *Digital media and political engagement worldwide*. Cambridge University Press.
- Baecker, D. (2018). *Gesellschaft 4.0 oder die Lücke die der Rechner lässt*. Merve Verlag.
- Baly, R., Karadzhov G, Alexandrov D, Glass J, & Nakov P. (2018). Predicting factuality of reporting and bias of news media sources. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1810.01765>
- Bauman, S. (2019). *Political Cyberbullying: Perpetrators and targets of a new digital aggression*. Praeger
- Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). *Network Propaganda*. Oxford University Press.
- Boczkowski, P. J., Mitchelstein, E., & Matassi, M. (2018). “News comes across when I’m in a moment of leisure”: Understanding the practices of incidental news consumption on social media. *New media & society*, 20 (10), 3523-3539.
- Boulianne, S. (2020). Twenty years of digital media effects on civic and political participation. *Communication Research*, 47(7), 947–966. <http://doi.org/10.1177/0093650218808186>
- Campbell, A., Gurin, G., & Miller, W. E. (1954). *The voter decides*. Row, Peterson, and Co.
- Christensen, H. S. (2011). Political activities on the internet: slacktivism or political participation by other means? *First Monday*, 16(2). <http://doi.org/10.5210/fm.v16i2.3336>
- Davies, M., & Hobson, C. (2022). An embarrassment of changes: International Relations and the COVID-19 pandemic. *Australian Journal of International Affairs*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/10357718.2022.2095614>
- de Zuniga, G. H., Weeks, B., & Ardèvol-Abreu, A. (2017). Effects of the news-finds-me perception in communication: Social Media use implications for news seeking and learning about politics. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 22 (3), 105–123. <http://doi.org/gbhtc7>
- de Zuniga, H. G., & Diehl, T. (2019). News finds me perception and democracy: Effects on political knowledge, political interest, and voting. *New media & society*, 21 (6), 1253-1271. <http://doi.org/gfpnmz>
- Δεμερτζής, Ν. (επιμ.) (2017). *Κοινωνία της πληροφορίας: Διακυβέρνηση και διαδίκτυο*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Δεμερτζής, Ν. (2023). Αξιοπιστία και παράδοση ιδιωτικότητα στο Διαδίκτυο. *Καθημερινή της Κυριακής*, 15.01.2023.
- Demertzis, N., Mandenaki, K., & Tsekeris, C. (2021). Privacy attitudes and behaviors in the age of post-privacy: An empirical approach. *Journal of Digital Social Research*, 3 (1), 119-152.
- Donnelly, G., & Montuori, A. (2022). Introduction to the Handbook for Creative Futures. In *Routledge Handbook for Creative Futures* (pp. 1-6). Routledge.
- Ernst, M., Niederer, D., Werner, A. M., Czaja, S. J., Mikton, C., Ong, A. D., Rosen, T., Brähler, E., & Beutel, M. E. (2022). Loneliness before and during the COVID-19 pandemic: A systematic review with meta-analysis. *American Psychologist*, 77 (5), 660–677. <https://doi.org/10.1037/amp0001005>
- European Commission, Joint Research Centre, Lewandowsky, S., Smillie, L., Garcia, D., et al. (2020). *Technology and democracy: understanding the influence of online technologies on political behaviour and decision-making*. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/709177>

- Fletcher, R. & Nielsen, R.K. (2018). Are people incidentally exposed to news on social media? A comparative analysis. *New Media and Society* 20 (7), 2450–2468.
- Floridi, L. (2022). The European Legislation on AI: A brief analysis of its philosophical approach. In *The 2021 Yearbook of the Digital Ethics Lab* (pp. 1-8). Springer, Cham.
- Freelon, D., Marwick, A., & Kreiss, D. (2020). False equivalencies: Online activism from left to right. *Science*, 369 (6508), 1197. <http://doi.org/10.1126/science.abb2428>
- Goebel, R. et al. (2018). Explainable AI: The New 42? In: Holzinger, A., Kieseberg, P., Tjoa, A., Weippl, E. (Eds), *Machine Learning and Knowledge Extraction*. CD-MAKE 2018. Lecture Notes in Computer Science, vol 11015. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-99740-7_21
- Gran, A. B., Booth, P., & Bucher, T. (2021). To be or not to be algorithm aware: a question of a new digital divide? *Information, Communication & Society*, 24 (12), 1779-1796.
- Hopp, T., Ferrucci, P., Vargo, C. J., & Fisher, J. (2020). Exposure to difference on Facebook, trust, and political knowledge. *Mass Communication and Society*, 23 (6), 779-809.
- Horne, BD, & Adali, S. (2017). This just in: fake news packs a lot in title, uses simpler, repetitive content in text body, more similar to satire than real news. *ICWSM*, 2017, pp. 759–766.
- Humprecht, E., Esser, F., & Van Aelst, P. (2020). Resilience to online disinformation: A framework for cross-national comparative research. *The International Journal of Press/Politics*, 25 (3), 493-516.
- Karpf, D. (2010). Online political mobilization from the advocacy group’s perspective. *Policy & Internet*, 2 (4), 7–41. <http://doi.org/10.2202/1944-2866.1098>
- Koly, W. S., Jamil, A. K., Rahman, M. S., Bhuiyan, H., Bhuiyan, M. Z. A., & Al Omar, A. (2022). Towards a location-aware blockchain-based solution to distinguish fake news in social media. In *Ubiquitous Security: First International Conference, UbiSec 2021, Guangzhou, China, December 28–31, 2021, Revised Selected Papers* (pp. 116-130). Singapore: Springer Singapore.
- Kramer, A. D., Guillory, J. E., & Hancock, J. T. (2014). Experimental evidence of massive-scale emotional contagion through social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111 (24), 8788-8790.
- Lätzer, M. (2022). The Digital Trinity—Controllable Human Evolution—Implicit Everyday Religion. *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1-24. <https://doi.org/10.1007/s11577-022-00841-8>
- Λιότζης, Ε. (2017). *Πορνογραφικοποίηση. Ιχνηλατώντας τη σύγχρονη σεξουαλικότητα*. Futura.
- Lorenz-Spreen, P., Oswald, L., Lewandowsky, S. et al. (2023). A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy. *Nat Hum Behav*, 7, 74–101. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01460-1>
- Matthews, F. (2021). The value of “between-election” political participation. *The British Journal of Politics and International Relations*, 23(3), 410–429. <http://doi.org/10.1177/1369148120959041>
- Nikolova, M., & Cnossen, F. (2020). What makes work meaningful and why economists should care about it. *Labour economics*, 65, 101847. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2020.101847>
- Pew Research Center. (2022). Social Media Seen as Mostly Good for Democracy Across Many Nations, But U.S. is a Major Outlier. <https://www.pewresearch.org/global/2022/12/06/social-media-seen-as-mostly-good-for-democracy-across-many-nations-but-u-s-is-a-major-outlier/>

Pidikiti, S., Zhang, J. S., Han, R., Lehman, T., Lv, Q., & Mishra, S. (2020). Understanding how readers determine the legitimacy of online news articles in the era of fake news. In *2020 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM)* (pp. 768-775). IEEE.

Pradel, F., Zilinsky, J., Kosmidis, S., & Theocharis, Y. (2022). *Do users ever draw a line? Offensiveness and content moderation preferences on Social Media*. <https://doi.org/10.31219/osf.io/y4xft>

Schlozman, K. L., Verba, S., & Brady, H. E. (2010). Weapon of the strong? Participatory inequality and the internet. *Perspectives on Politics*, 8 (2), 487–509. <http://doi.org/10.1017/S1537592710001210>

Shehata, A., & Strömbäck, J. (2018). Learning political news from Social Media: Network media logic and current affairs news learning in a high-choice media environment. *Communication Research*, 48 (1), 125–147. <https://doi.org/10.1177%2F0093650217749354>

Solove, D. J. (2007). I've got nothing to hide and other misunderstandings of privacy. *San Diego L. Rev.*, 44, 745.

Subramanian, H., Mitra, S., & Ransbotham, S. (2021). Capturing value in platform business models that rely on user-generated content. *Organization Science*, 32 (3), 804-823.

